

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XXIII

NeŐir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXIII

İstanbul - 2003

TRABZON'DA YÖNETİCİ YÖNETİLEN İLİŞKİLERİ (1643-1656)

*Kenan İNAN**

Giriş

Osmanlı taşra teşkilatı çeşitli merhalelerden geçtikten sonra XVI. asırda Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da en gelişmiş şekline ulaşmıştır. İdari taksimatta en geniş idari birim olarak belirlenen eyaletten sonra sancaklar, kazalar, nahiyeler ve nihayet köyler teşekkül etmiştir. Bu dönemde ulaşılan yüksek seviyenin bazı problemleri beraberinde getirdiği ve Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi idaresini sarsan gelişmelerin olduğu da gözlenmektedir. Osmanlı Devleti'nde toplum sahip olduğu çeşitli haklar ve üstlendiği vazifeler bakımından askeri ve reaya olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Askeriler yönetici kadroyu oluşturmakta, reaya ise devletin vergi kaynağının temelini oluşturan ziraatçı, esnaf ve tüccardan teşekkül etmektedir. Bu ikisi arasındaki denge özellikle Osmanlı taşra teşkilatının temel meselesi olmuştur. Taşrada yöneticiler ehl-i örf ve ehl-i şer', diğer bir ifade ile ümerâ ve ulemâ olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ehl-i örf zümresinden yöneticiler olarak beylerbeyi, sancak beyi, subaşı, kapı kethüdası, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf, ayan, voyvoda, dizdar, kethüdayeri, derbendci, yasakçı, kocabaşı, çorbacı; ehl-i şer' zümresinden ise kadı, müftü, nakibüleşraf kaymakamı, kassâm-ı askerî, mütevellî, câbi, müderris, imam, hatip, vâiz sayılabilir.¹

* K.İ.Ü., Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ F. Emecen vd., *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I. Cilt, ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 222-224.

Bilindiği üzere şehir tarihçiliği üzerinde son zamanlarda geniş çalışmalar yapılırken, kadı sicillerinin bu konudaki zenginliği dikkati çekmektedir. Osmanlı Devleti'nde özellikle şehirlerde kadıların görev alanlarının genişliği, icraat ve denetimlerinin sicillere kaydedilmiş olması bu kaynakları çok yönlü hale sokmaktadır. Ehl-i şer'i temsil eden kadıların her türlü muâmelâtını şer'ie sicillerinden takip etmek mümkündür. Yine yönetimde ehl-i örfü temsil eden vazifelilerden biri olan beylerbeyinin kadı ve halk ile olan ilişkileri açısından siciller önemli bilgilere sahiptir.² Bu çalışmamız H.1053-1067/M.1643-1656 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden Trabzon şer'ie sicillerinden faydalanılarak gerçekleştirilmiştir.³ İncelemeye çalıştığımız yıllar (1643-1656) yaklaşık olarak IV. Murat devrinin bitiminden Osmanlı Devleti'nin Köprülüler inisiyatifinde tekrar toparlanmaya başladığı döneme kadar ki yılları kapsamı açısından da önem arz etmektedir.⁴ Bu şekilde merkezi idarenin zayıflaması ve iç çekişmelerin Osmanlı taşra yönetimine olan etkisine de ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yukarıda isimleri verilmiş olan taşradaki ehl-i örf ve ehl-i şer' zümresinden bir kısım görevliler Trabzon ölçeğinde incelenirken, ikinci bölümde ise incelenen yıllar arasın-

2 Şer'ie sicillerinin Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik tarihinin yazılmasındaki önemi hakkında çeşitli görüşler için bakınız. H. İnalçık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History* 29, 1969, s. 97-140; R. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, Vol. XVI, II-III, 1973, s. 168-216; Ö. Ergenç, *1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehirlerinin Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Deneme*, Basılmamış Doktora Tezi, DTCF Ankara 1973; Aynı Yazar, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995; Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, İstanbul 1996;

3 Bu çalışmanın oluşturulmasında 1831,32,33,34,35 ve 36 nolu Trabzon şer'ie sicillerinden faydalanılmıştır.

4 1643-56 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin genel siyasi durumu hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız., Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt - I. Kısım, s. 240-342; 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durum hakkında bakınız. M. Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 1997; Z. Arslantürk, *Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul 1997; Ö. Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten* LII, 1988, s. 674-676; H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993; Aynı yazar, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London 1985, s. 283-337.

da Trabzon'da yöneticilerin uygulamaları, karşılaştıkları meseleler, halkın bunlara tepkisi değişik başlıklar altında incelenerek Trabzon eyaletinin genel durumu hakkında fikir verilmeye çalışılacaktır.

Beylerbeyi

Beylerbeyi, buyruğu altındaki bir kısım görevlilerle birlikte Divân-ı Hümayunun küçük bir modeli olan Beylerbeyi divânı ile eyaleti yönetirdi. Şehir yönetimi yönünden, beylerbeyi divânının en önemli özelliği "adalet isteme" makamı olmasıdır. Haksızlıklara uğrayanlar beylerbeyine başvurarak hakkının teslimi için arz ettiği meselenin tahkikini, suçluların cezalandırılmasını isteyebilirdi. Böyle durumlarda beylerbeyi kendisine sunulan meselenin önemine göre ya şikayetçinin bağlı bulunduğu sancak beyinden ve kadısından bir mektupla kovuşturma istemekte, ya da kapısındakilerden birini mübaşir olarak görevlendirerek Kadı marifeti ile meselenin sonuçlandırılmasını temin etmekte idi.⁵ Beylerbeyi divanı kadı'nın vazifesine müdahalede bulunan bir merci olmaktan ziyade halkın gerektiğinde başvurabileceği ikinci bir merci olarak ortaya çıkmaktaydı.⁶ Eyalet divanı kararlarından memnun olmayanlar şikayetlerini Divan-ı Hümayuna iletebilirlerdi.⁷

17. yüzyıldaki bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Trabzon'da da beylerbeyi ve kadı için müstakil bir ikamet yerinin olmayışı şaşırtıcı değildir. Valilerin oturdukları konak veya saray tabir edilen yerlerin kiralanıp, kirasının şehrin ileri gelenleri tarafından ödendiği, valinin görevinin sona ermesi ile beraber oturduğu mekanın da boşaltıldığını göstermektedir. Nitekim 1062 Cemaziyülahir evasıtına ait bir sicil kaydına göre Trabzon'daki erbab-ı tumar ve ayan-ı eşrafın hazır bulunduğu şer'îye meclisinde bahsedilen tumar erbabı ve eşraf Trabzon'daki Nasara taifesini mahkemeye izhar ve aleyhlerinde takrir ve dava edip, "Trabzon Beylerbeyisi geldiğinde kadimden mahsusan saray olmakla züema ve tumar erbabı bir iki defa kale içinde saray kiralayıp, mabeynimizde kirasın saliyane edip vermiştik şu anda vali-i vilayet olan Osman Paşa'nın mütesellimi gelip, valinin gelmesi de yakın olduğundan valinin

⁵ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 65-66. T.Ş.S., 1835, 24/2.

⁶ T.Ş.S., 1834, 12/8, 11/4.

⁷ Eyalet divanı hakkında geniş bilgi için bakınız., F. Emecen., *Osmanlı devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I. Cilt, s. 224-227.

oturması için bir saray tahliye olunması lazım ve mühimdir" diye bildirdikten sonra konak tutmak için güçleri olmadığını bu defa kefare taifesinin bir saray tutup valiyi kondurmaları gerektiğini talep etmişler, Nasara taifesi cevaplarında "Vilayet valilerini kondurmağa kadir değiliz geldiğinde istediği yerde konsun" demeleri üzerine mesele Trabzon Müftüsü Hüseyin Efendiye sorulmuş, Müftü Hüseyin Efendi "Beylerbeyileri kondurmak cümle ahali-i vilayete lazımdır yalnız züama ve erbab-ı tumara mahsus değildir" diye cevap verdiğinden valiyeye bir konak hazır etmek için taraflara tembih edilmiştir.⁸

Sicillerde birçok örneği bulunan ve beylerbeylerinin araştırılmasını istedikleri konulardan biri de ölüm hadiseleridir. Herhangi bir sebeple bir ölüm vuku bulduğunda hadisenin olduğu mahal veya yakınındaki yerleşim biriminin sakinleri bir an önce yetkilileri haberdar etmek zorunda idiler. Bunun en önemli sebebi Osmanlı Devleti'nde insanların birbirlerine kefil olma durumları ve sorumlu tutulmaları idi.⁹ Ölüm hadisesinin olduğu mahaldekiler birinci derecede sorumlu kabul edilmekte olup, kendilerinin bu hadise ile bir alakaları olmadığını ispatlamak zorunda idiler. Aksi takdirde diyet verme zorunda kalabiliyorlardı.¹⁰ Bu türlü bir başvuru sonucunda şehir valisi tarafından tayin edilen bir mübaşir ve kadı tarafından tayin edilen bir naip tarafından hadise mahallinde keşif yapılır, ve sonucu mahkemeye bildirilirdi.¹¹ Aynı şekilde Trabzon'a bağlı kazalarda kadı olmaması durumunda da halk Trabzon mahkemesine başvurarak keşif talebinde bulunuyor, vali ve kadının görevlendirdiği mübaşir ve naip tarafından gerekli işlemler yerine getiriliyordu. Aşağıda değişik

8 T.Ş.S., 1833, 6/8. Taşrada bir hükümet konağı ile mahkeme binası olmayışına Ankara'da da rastlamaktayız. 3 Mart 1605/12 Şevval 1013 tarihli bir kayıta Ankara'ya kadı olarak atanan Şemseddin Efendi'nin şehre geldiğinde merhum bir beyin evini kiraladığı ve mahkeme binası olarak kullandığı görülüyor. Özer Ergenç, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul 1980, s. 97.

9 Kefalet usulü Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar uyguladığı bir yöntem olup bu hususta geniş bilgi için bakınız. A. Saydam, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usulü", *Tarih ve Toplum*, Sayı 164, Ağustos 1997, s. 4-12.

10 Diyet hususunda tafsilatlı bilgi için bakınız. M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 468-469; A. Bardakoğlu, "Diyet", *DİA*, Cilt 9, s. 473-479; M. Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 82.

11 T.Ş.S., 1832, 5/2, 77/3; 1833, 14/1, 16/2, 94/9; 1834, 21/1, 41/16; 1835, 49/11, 54/3.

sebeplere bağlı ölüm hadiseleri ve mahkeme prosedürü hakkında misaller verilmiştir.

1058 Şevvali evasıtında Kavala karyesi ahalisi mahkemede karye sakinlerinden Ali'nin İncir ağacına çıkıp, düşüp sağ memesi tarafından kazık batıp öldüğünü, keşif olunması istemişler, Trabzon Valisi Mustafa Paşa tarafından Cafer Ağa ve mahkeme tarafından Nasuh Çelebi mahallinde keşf ve müşahede ettiklerinde Ali'nin adı geçen karyede İncir ağacı altında sağ memesi tarafından kazık batmış ve ölmüş halde olduğunu mahkemeye bildirmişlerdir. Aynı tarihli bir başka kayda göre, Trabzon kazasına tabi Cavana karyesi ahalisi mahkemeye gelerek Yuri adlı zımmînin İncir ağacından düşüp öldüğünü, yerinde teftiş olunması için vazifeli talep ettiklerini bildirmişler, Trabzon Valisi Mustafa Paşa tarafından Mehmet Ağa, mahkeme tarafından da Cafer hadise mahalline gidip İncir ağacı altında meyyit bulunan Yuri'nin azasına baktıklarında boynunun kırıldığı ve sol kol derisinin soyulmuş olduğunu keşfedip mahkemeye bildirmişlerdir.¹²

Kayıtlara göre akli denge bozukluğu sebebiyle kendini öldürme ihtimali bulunan şahısların durumu özellik arz etmekteydi. Böyle bir durumda o mahallin halkı mahkemeye haber verip şahsın akli denge durumunun araştırılıp herhangi bir ölüm veya yaralama da sorumluluğun kendilerine ait olmayacağı yolunda vesika talep edebiliyorlardı. Mahkeme başvuruyu inceledikten sonra o mahal sakinlerine belge vererek sorumluluktan kurtulmalarını sağlayabiliyordu.¹³ Nitekim 1064 Şabanı evahirinde Trabzon, Akçaabat nahiyelerinden Mehmet Beşe b. Hasan, Sefer Beşe b. Ali, Ali Beşe b. Arslan ve Hasan Beşe b. Mehmet mahkemede, aynı karye sakinlerinden olup mahkemede hazır olan Timur b. Mehmet'in huzurunda kelimeler edip "Timur'un sol tarafı bir eliyle ayağı maklu olup ve mahbun olmakla dağlarda esvap ve eskilerini çıkarıp üryan gezer. Mecnunluğu halinde ağaca çıkıp düşse, yüksek yerlerden kendini atsa veya suya düşüp gark olsa hakim-i örf tarafından ihtimaldir ki bize rencide olunsun. Timur'un vaziyeti araştırılıp hüccet olunması talebimizdir" demişler, Timur'un hakiki hali Müslümanlardan sual olduğunda Timur'un sol tarafı bir eliyle ayağı maklu olup ve mecnun olduğuna şahadet ettiklerinden başka Timur'un mecnun olduğu müşahade edildiğinden mecnunluğu halinde ağaçtan

12 T.Ş.S., 1831, 6/2, 6/9.

13 T.Ş.S. 1834, 27/6

düşse veya yüksek yerden kendini atsa veya suya düşüp gark olsa hakim-i örf tarafından karye ahalilerine kimsenin taaddi eylememesi için karye ahalilerine vesika verilmiştir.¹⁴

Kayıtlardan anlaşıldığına göre herhangi bir ölüm hadisesinde ölen şahsın statüsü yani Müslüman veya gayrimüslim olması, köle olup olmadığı keşfin niteliğini değiştirmiyordu. Statüye bakılmaksızın ölüm hadiselerinde yöneticiler aynı prosedürü uygulamaya koymaktaydılar. Aşağıda bu konuya ilişkin çeşitli misaller verilmiştir.

1059 Rebiyülevveli evahirinde Trabzon Valisi Mustafa Paşanın mübaşiri Ahmet Ağa Trabzon'dan Dokuzlu Hasan Beyin validesinin vekili olan Ahmet Çelebi b. Arslan önünde kelam edip bundan üç gün önce mezburenin kölesi Fatma Zağnos köprüsü altında meyit bulunup şu anda mezburenin katili kimdir? nasıl ölmüştür? Soru olunup gereğinin yapılması talebidir demiş, vekil cevabında "Fatma mecnune olup daima cünun üzere olduğundan kendini köprüden atıp helak oldu bu husus için yanımda fetva vardır" deyip ibraz etmiştir. Bakıldığında "aklı başında olmayan kadın kendini yüksek bir mekandan atıp helak olsa mahallesi ehlinden veya karyesi ehlinden öşrü talep olunur mu? diye sorulduğunda: "Olunmaz" buyrulduğundan fetva gereğince mezburlara nesne lazım gelmeyip ve Fatma'nın mecnune olup daima cünun üzere olduğuna Musa b. Hasan Beşe, Bektaş b. Ömer, Ahmet b. Ahmet ve diğerlerinin şahitlik ettikleri yazılmıştır.¹⁵

1061 Muharreminde Trabzon Frenk Hisarı mahallesinden Kasapzade Mehmet Beşe mahkemede kelam edip "mahalle sakinlerinden Lefter veled-i Yuri'nin cariyesi Katerina gece vakti suya giderken gece karanlığında kapıları önünde düşüp oradan daha aşağıya düşmekle sol ayağı kırılıp, kolları pare pare olduğundan başka sağ eli çıkıp diğer azaları dahi yara bere olmuştur. Hakiki halin keşf ve tahrir olması matlubumdur" demiş, mahkemeden tayin olunan mevlana zeyl-i kitabda ismi olan Müslümanlar ve Vali Hüseyin Paşanın mübaşiri ile mahalle varıp keşf olduğunda cariye hadise mahallindeki kimse ile davası olmadığını kendi fiili ile düştüğünü söylediği yazılıp, haber verilmiştir.¹⁶

14 T.Ş.S., 1834, 27/6

15 T.Ş.S., 1831, 16/7, 16/8.

16 T.Ş.S., 1832, 3/8

1063 Zilhiccesi evahirinde Trabzon, Aşağı Hisar Mahallesinden Dergah-ı Âli Müteferrikalarından Mehmet Ağa b. Elhac Mehmet Ağa, mahkemede "Hatuniye Evkafı karyelerinden Zülmera'da bahçem olup Handan adlı kulum bahçemden üzüm getirmek için ağaca çıkıp ağaçtan dal kırılıp düşüp öldü dediğinde, mahkemeden Mevlana Şaban Efendi irsal olunup o da zeyl-i kitapta isimleri olan Müslümanlar ve Trabzon muhafazasında olan Mehmet Paşa'nın mübaşiri Mustafa Ağayla hususu keşf için mahalle varmış, bakıldığında Handanın düşüp öldüğü tahkik olunup Mevlana ve Mübaşir talebiyle yazılıp mahkemeye haber verilmiştir.¹⁷

Beylerbeyi, Trabzon eyaletinin en üst dereceli yöneticisi olarak eyaletin güvenliğinden de birinci derecede sorumlu olan şahsiyetti. Bu manada genel asayiş ilgilendiren konuların onun huzuruna gelmesi veya eyaletteki yerleşim birimlerinin özellikle deniz kıyısında olanların her hangi bir saldırı anında fiziki kapasite olarak yeterli tutulması onun vazifeleri arasındaydı.

Bu konudan olmak üzere vali ve kadı'nın birlikte araştırdıkları meselelerden birinin de genel asayiş ve toplum huzuru olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, 1062 Rebiyülahiri evasıtında Trabzon Ovanis mahallesinden Hoç Umerasi ve Badesa adlı zimmiler mahkemede aynı mahalleden Berşukve veled-i Bar zımmi ve Anase zımmiyenin mahallelerinde meyhane edip, sarhoş feryadından oturmağa kadir olmadıklarını vaziyetin mahkemece araştırılıp men edilmelerini istemişlerdir. Mahkemeden Katip Mehmet Efendi ve zeyl-i kitapta ismi olan Müslümanlarla Trabzon Valisi İbrahim Paşanın Kethüdası Mehmet Ağanın adamlarından Hasan Ağa mahalleye gidip baktıklarında Berşukve zımmi ve Anase zımmiyenin evlerinde küpler bulunup mahalle içinde meyhane ettikleri belirlendikten sonra bundan sonra yapmamalarına tembih olunup mahallinde yazılıp mahkemeye haber verilmiştir.¹⁸

1063 Rebiyülevveli evailinde Trabzon Valisi Osman Paşa'nın huzurundaki mecliste Trabzon, Yomra Nahiyesi Lodom Sagir karyesinden Mustafa Beşe b. Süleyman Beşe, aynı karyeden Asul veled-i Yanul Nasrani önünde dava edip "bundan önce adı geçen Nasrani sabah vaktinde evimi basıp avretime ve evladıma ve bana dahi küfretti. Sual olunsun" demiş, sual ve inkarından sonra udül-i ricalden Mustafa Beşe b. Turhan ve Murtaza Beşe mahkemede

17 T.Ş.S., 1833, 52/13

18 T.Ş.S., 1832, 100/3

hazır olup "Asul Nasrani sabah vaktinde bizim huzurumuzda Mustafa Beşe'nin avretine ve evladına ve kendinin dahi dinine ve imanına küfretti. Bu hususa şahitleriz" demişlerdir. Adı geçen Nasrani'nin hali karye ahalisinden ve diğer kimselerden sorulduğunda Nasrani'nin fiil ve ahvalinden Müslüman ve Nasranilerin şikayetçi oldukları yazılmıştır.¹⁹

Güvenlik hususunda önde gelen meselelerden birinin Trabzon kalesinin tamir ve bakımı olduğu görülmektedir. Hemen her yıl bu tamirlerin devam etmesi, ve oldukça önemli miktarda paranın harcanması, bu yıllarda sıkça karşılaşılan Kazak saldırılarına karşı şehrin savunmasına özen gösterilip, merkezi yönetimin Trabzon Valisi ve diğer yöneticilerini uyarmak suretiyle Trabzon kalesine verdiği önemi ortaya koymaktadır.²⁰

1059 Cemaziyülevveli 18'i tarihli olup, Trabzon Beylerbeyi, Trabzon Kadısı ve Trabzon İskelesi Gümrüğü Eminine hitaben gönderilen fermanla Trabzon kalesi burç ve barularının 1055 yılında tamir edildiği, ancak hali hazırda üç kalenin burç ve barularının ziyade tamire ihtiyaç gösterdiğinin bildirildiği, Hazine-i Amire'de Başmuhasebe defterlerine bakılarak, kale tamire muhtaç olduğunda paranın Trabzon İskelesi mukataasından alındığı görüldüğünden yine "bu usul üzere 28.000 akçenin verilmesi ve hin-i muhasebede deyne mahsup olunması" istenmektedir. Fermanla devamla Trabzon Valisi Musa Bey ve Dizdar İbrahim Ağa'nın 28.000 akçeyi İskele Emni Mehmet Ağadan alıp, kale tamiri için gerekenleri aldıktan sonra inşaat için emir verdiği bildirilmektedir.²¹

Trabzon kalesinin tamirine ve iyi durumda olmasına dikkat edildiğini gösteren başka kayıtlara da sahibiz. 1062 Cemaziyülevveli evahirinde Trabzon Valisi İbrahim Paşa huzurundaki mecliste Trabzon kalesinin tamir edilmeye muhtaç olduğu, gereken paranın her sene Trabzon İskelesi gelirlerinden verildiği, bu sene için verilmesi gereken paranın tahsis edilmediğinin belirtilerek bu paranın alınması gerekliliği belirtilmiştir. 11 Şevval 1062 tarihli bir beratta kale tamirinin tekrar söz konusu edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre tamir için gerekli para iskele gelirinden karşılanmakta iken bu yapılmadığından, Trabzon Kadısı Mahmut Efendi durumu İstanbul'a aksettirmiştir. İstanbul'dan gönderilen yazıda her yıl kalenin burç ve barusunun onarımı için İskele mukataasından

19 T.Ş.S., 1833, 29/2

20 T.Ş.S., 1833, 73/7,8

21 T.Ş.S., 1831, 78/4.

28.000 akçe verildiği yazılmıştır. Dolayısıyla şimdi de görevli şahsa belirtilen meblağın teslim edilerek tamir işinin yapılması ilgililere emredilmiştir.²²

Beylerbeyi ve eyalet ileri gelenlerinin eyaletin güvenliği hususunda nasıl hareket ettiklerini göstermesi açısından elimizde önemli bir kayıt bulunmaktadır. 1063 Şabanının 27. gününde Trabzon civarında Görele kalesindeki Der-gah-ı Âli Yeniçerilerinin Serdarı Osman Beşe ve kale dizdarı tarafından Ahmet vasıtasıyla mektup gönderilmiş, okunduğunda Rus eşkıyasından on dokuz pare şaykanın Tirebolu kalesini muhasara edip üç gündür Müslümanları zebun eylediği, kaleye yardım gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Trabzon Valisi Vezir Mehmet Paşa, Trabzon Müftüsü Hüseyin Efendi ve sair ayân-ı vilâyet ile meclis akd olunmuş, kaleye bir miktar asker ile yeteri miktarda barut ve kurşun gönderilmesi maksadıyla Paşa, ağalarından hazinedarı Yahya Ağa'yı Ebubekir Çavuş ve 50 nefer tüfenk endaz beşlüyü mükellef ve müsella kale imdadına gönderip, bundan başka 50 vukiyye barut, 10 vukiyye kurşun, 100 kulaç fitil ve 20 nefer tımar erbabından cebelünün kaleye yardıma gittikleri kaydolunmuştur.²³

İncelenen yıllarda yeniçerilerle ilgili değişik asayiş meselelerinin beylerbeyi divanına aksettiği görülmektedir. Nitekim, 1058 Şevvali evahirinde Trabzon Valisi Mustafa Paşa'nın huzurundaki mecliste Sürmene kazasında sakin yeniçerilerden Beşir, Hamza, Bektaş, Kara Hamza, Ali ve kardeşi Hamza ve diğer Beşir, İbrahim, Mehmet ve diğerleri daha önce Gönve Sancağı beyi olan Ali Bey'i dava edip "Ali Bey, yeniçeri yoldaşları ve mecliste hazır olan Abdurrahman b. İskender ve Ali b. Fazlıyı hapsedip, vurup rencide edip Abdurrahman'ın 50 kuruş ve Ali'nin 30 kuruşunu alıp zulmetmiştir," diyerek dava etmişler, ancak bunların başkalarının davasını gütmeleri meşru olmadığı kendilerine bildirilmiştir. Abdurrahman ve Ali mahkemeye getirilerek sual olunmuş, onlar da dava edip Ali Bey'in inkarından sonra davacıların davalarına mutabık delil talep olunmuştur. Mahkeme davacıların araştırılmasını isteyip davacıların İslam sual olduğunda yeniçeriler "yeniçeri taifesine bu şekilde sual olunmaz biz böyle mahkemeye razı değiliz" demişler, mahkeme dağılıp, yeniçeriler hilafı şer' bir çok kelime edip şer'i şerife itaat etmedikleri

22 T.Ş.S., 1833, 3/8, 79/4,5

23 T.Ş.S., 1833, 45/4

düzen ve cemaat edip şer ve fesatları hakikat olduğu yazılmıştır.²⁴ İzleyen yıllarda da Sürmene'de sakin yeniçerilerle Trabzon yöneticileri arasında meselelerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim, 1062 Cemaziyülevvelinde Sürmene kazasındaki yeniçerilerle Trabzon valisi İbrahim Paşa arasında meydana gelen anlaşmazlığın ortadan kaldırılması için müracaat edilmiş ve iki tarafın anlaşması ile durum halledilmiştir.²⁵

Beylerbeyi divanına akseden değişik meseleler arasında göze çarpanlardan biri de kanunsuz olarak devlet otoritesine müdahale edenlerle ilgilidir. Bu cümleden olmak üzere 1066 Cemaziyülâhiresi evasıtında Trabzon valisi Hasan Paşanın huzûrunda meclis olduğunda Trabzon Eyaleti Of kazası reâyâsı mahkemede vaziyetlerinden bahisle kazâlarında sâkin yerliden bazı kimselerin avâriz, nüzül, subaşılık, gümrük emâneti, ihtisâb ve sair hizmetlere karışıp tüccar tâifesinden ve reâyâdan kanunsuz ve fazla akçe almalarıyla vilâyetlerine bezirgân ve yiyecek gelmeyip yokluk ve kıtlığa sebep olduğunu aralarında yerliden bir kimse bu çeşit hizmetlere karışmasın diye ahd ü şart edip bu ahit ve şartları sicil ve hüccet olunmuş iken yine yerliden Kalmanoğlu Ali Bey, Kalmanoğlu Mehmet Beşe, Kâmilioğlu Kurd, Kociyanoğlu Kurd Beşe, Kirli Mustafa ve Zolbine Mahmut adlı şahısların ahitlerini bozup her biri hizmete karışıp zulüm ve taaddiden geri kalmadıkları, bunların bu çeşit engelleme ve tecavüzlerinden vatani bırakma ve evlerini terk etme söz konusu olup eğer haklarından gelinmez ise Âsitâne-i Saâdete ehl ü iyâlleriyle varmalarının muhakkak olduğunu bildirmişler, bunların hâli Trabzon ayânı, eşrâfi ve isimleri vesika ekinde olan Müslümanlardan sorulduğunda adı geçen şahısların dâimâ fukarâya zulüm ve taaddiden geri kalmadıkları belli olduğundan daha önce haklarında birkaç defa emr-i şerif gelmiş olup her bakımdan haklarından gelinmesinin lâzım olduğu, reâyânın adı geçenler hakkında yaptıkları şikâyet doğrudur diye haber verdikleri talep üzerine yazılıp bir örneği davacılar gerektiğinde kullanılmak üzere verilmiştir.²⁶

Oldukça değişik meseleler arasında borç davalarının da gerektiğinde beylerbeyi divanına getirilebildiği görülmektedir. İzleyen kayıtlar bir devlet görevlisi ile gayrimüslim arasındaki borç davasına ait olmakla önemlidir. 1061

24 T.Ş.S., 1831, 9/4

25 T.Ş.S., 1833, 2/6

26 T.Ş.S., 1835, 54/1

Cemaziyülahiresi evailinde Gümüşhane'den Murat Nasraninin oğlu Tinas Trabzon Valisi Abdülbaki Paşa huzurundaki mecliste daha önce Rum Canibi Defterdarı olan Ahmet Efendi b. Ömer Çavuş'u dava edip Ahmet Efendi'den 1440 kuruş alacağı olduğunu birkaç defa dava ve talep ettiğini aralarında anlaşmazlıktan sonra 750 kuruşa sulh olduklarını Ahmet Efendi'nin meblağı teslim taahhüt ettiğini ancak vermediğini sual olunup alınmasını talep ettiğini bildirmiş, sual ve inkarından sonra udül-i ricalden Elhac Mehmet Ağa, Elhac Mustafa Ağa b. Hamza Beşe, Odabaşı Tevzizade Ali Çelebi ve Kale Dizdarı İbrahim Ağa mecliste hazır olup davacı Tinas'ın Ahmet Efendi'den 1440 kuruş alacağı olduğunu sulhtan sonra 750 kuruş vermeyi taahhüt ettiğini buna şahit olup şahadet ettiklerini bildirmişler, şahitlikleri kabul edilip tembih olunmuştur. 1061 Cemaziyülahiresi evahirine ait ve yukarıdaki davanın devamı niteliğindeki ikinci bir kayıta ise borçlu Ahmet Efendi ve alacaklı Tinas Nasrani'nin daha evvelden borç-alacak ilişkisinde oldukları anlaşılmaktadır. Buna göre Tinas tarafına verilen hükmü hümayun gereğince daha önce Ahmet Efendi'den 4366,5 kuruş aldığını şimdi de sulh sonucu alması gereken 750 kuruş aldığını ve Ahmet Efendi'de hakkı kalmadığını mahkemede beyan etmektedir.²⁷

Vergi davaları da gerektiğinde Paşa divanına gelmekteydi. İzleyen davada bir gayrimüslimin dava edildiğini görmekteyiz. Burada dikkate şayan olan hususlardan biri de Trabzon divanında gerektiğinde müracaat edilmek üzere tutulduğu bildirilen mufassal defterlerdir. Bu şekilde vergi anlaşmazlıkları merkeze havale edilmeden yerinde halledilebiliyordu. Nitekim, 1066 Cemaziyülahiresi evasıtında Trabzon Valisi Bâli Paşanın meclisinde daha önce İspir Sancağı beyi olan Ömer Bey Sürmene Kazası'na tâbi Zangi karyesinden olup Trabzon'da Ayovasil Mahallesi'nde sâkin olan Liyo veled-i Sava'yı davâ edip, Liyo'nun zehâmeti karyelerinden Zangi karyesinde raiyet oğlu raiyet olup Mûcil neslinden olduğu mufassal-ı sultânîde kayıtlı iken Trabzon'da sâkin olup lâzım gelen rûsûm-ı örfiyesini talep ettiğinde vermediğini suâl olunup sûret-i mufassal-ı sultânî ve şer' ve kânûn gereğince rûsûm-ı örfiyesinin alınmasını talep etmiş, Liyo cevâbında "ben Trabzon'da Ayovasil Mahallesi'nde sâkinim neslim Mucil demekle marûftur. Ancak Ömer Bey'in reâyâsı olduğumu bilmiyorum" demiş, Divân-ı Trabzon'da mahfûz olan mufassal-ı sultânîye bakıldığında karye-i Zangi tâbi'-i Sürmene Arab veled-i Sava Mucil kaydı olup Liyo da ceddinin

²⁷ T.Ş.S. 1832, 28/1,2

Arab veled-i Sava Mucil olduğunu itiraf ettiğinden mufassal-ı sultânî gereğince Ömer Bey'in reâyâsı olduğu görülmüş ve mucibiyle hükm olunmuştur.²⁸

Mütesellim

Beylerbeyi ve sancak beylerinin sefer veya başka sebeplerle kendi görev yerlerinde bulunamadıkları zamanlarda yerlerine tayin ettikleri kimseler olan mütesellimler, buldukları bölgede devlete, beylerbeyi ve sancak beyine ait gelirleri topladıkları gibi oranın idaresini de üstlenirlerdi. Mütesellimliğe tayin için belirli bir kaide olmamakla birlikte genellikle tanınmış yerli aileler tercih edilirdi. Çünkü vergi toplamak ve idareyi aksatmadan yürütmek için geniş bir kadroya ihtiyaç vardı. Dışarıdan veya merkezden tayin edilenlerin bunları kısa zamanda sağlaması zor olmaktadır.²⁹ İncelenen dönemde Trabzon vilayetinde de zaman zaman mütesellimlerin vazifeli oldukları anlaşılmaktadır. Valinin temsilcisi sıfatıyla bu kişiler kendilerine intikal eden meselelerle ilgilenmekteydiler. Aşağıda mütesellimlerin ilgilendikleri davalardan bir kısım misaller verilmiştir.

1063 Zilkadesi evahirinde Maçka Kazası Kelazi karyesinden Sofiya bint Bahadır mahkemede "Trabzon Zeytinlik mahallesinden Benayute veled-i Tekfur ve yine karye sakinlerinden Sudus veled-i Bıçakçı Yur zimmiler ile oğlum Yordan karye sınırında gece vakti giderken Bıçakçı Yur tüfek atıp oğlum Yordan'ın sol dizinin üstünden vurup öldürdü. Oğlumun meyiti üç gündür orada kalıp Maçka'da kadı olmadığından keşfi de olmayıp mahkemeden varılıp keşf ve tahrir olunması talebimdir" demiş, mahkemeden Mevlana Mehmet Efendi, zeyl-i kitapta ismi olan Müslümanlar, Trabzon Valisi Vezir Mehmet Paşanın mütesellimi Mustafa Ağa tarafından mübaşir tayin olunan Elhac Mehmet Ağayla birlikte mahalle varmış, Yordan'ı sol dizinin üzerinden vurulmuş ve ölmüş bir halde bulduklarını tahrir edip mahkemeye haber vermişlerdir.³⁰

1065 Şabanı evasıtında Trabzon Vilayetinde mirimiran olan Musa Paşa'nın mütesellimi olan Ali Ağa'nın vekili Mustafa Çelebi b. Yusuf mahkemede Trabzon Debbağhane mahallesinden İbrahim Beşe b. Alaaddin'i dava edip aynı mahalleden iken bundan önce vefat eden Nisa bint Kasap Muslu'nun bütün muhalledatı beytü'l-mala ait iken İbrahim Beşe'nin müdahale ettiğini sual

28 T.Ş.S., 1835, 40/3

29 F. Emecen, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Cilt I, s. 236.

30 T.Ş.S., 1833, 50/9

olunup bırakmasını talep etmiş, İbrahim Beşe cevabında aslında Nisa Hatun'un babası Alaaddin'in kardeşi Raziye Hatun'un kızı olduğunu, bu hususu Müslümanların bildiğini söylemiştir. Musa Çelebi hususu inkar edip, İbrahim Beşenin sözlerine delil istendiğinde Esseyyit Mustafa Efendi b. Mehmet el-imam ve Yakup Çelebi b. Eyyüb Çelebi mahkemede hazır olup "Nisa Hatun, "İbrahim Beşe benim validem Raziye Hatun'un kardeşi Alaaddin'in diye ikrar edip bizi şahit eyledi demişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Çelebi muarızadan men edilmiştir.³¹ Bu davaya ek olarak 1065 Ramazanı Guresinde Yenicuma mahallesinden Mühürdar Ali Ağa, Satılmış ve Mustafa adlı şahısların malını çalan Acem taifesinden Mehmet b. Abdullah'ın durumunun mütesellim Ali Ağa'nın huzurundaki mecliste görüşüldüğü anlaşılmaktadır.³²

Kadı

Kadıların vazife alanları ile ilgili bir tafsilata girilecek olursa taşrada oldukça geniş bir alana hükmettiklerini söylemek mümkündür. Şer'i hukukun uygulayıcısı olan kadı'nın tek görevi yargı değildi. Sanatkar ve esnafın kontrolü, lonca düzeninin, yönetimin ve bununla ilgili kuralların gözetimi, şehrin ekonomik hayatıyla yakından ilgili olarak fiyat tespit ve kontrolü, şehirlerin alt yapı tesislerinin denetimi, imar nizamının korunması, vakıf yöneticilerinin denetlenmesi, bu konudaki atamalarla ilgili olarak arzda bulunmak gibi, hepsi ayrılmaz bir bütün teşkil eden çeşitli görevleri vardı.³³

Trabzon'da kadı'nın yukarıda belirlenen görevlerini yaptığına dair bir çok kayıt bulunmaktadır. Kadı yargı görevini mahfil-i kaza veya meclis-i şer' denilen mahkemede yerine getirmektedir. Sicillerdeki çeşitli kayıtlarda belirtilen katip, muhızır ve muhızırbaşı tayinlerinden de bu görevlilerin kadı'ların yanı sıra mahkemelerde görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak kadı'lar çeşitli hadiselerin yerinde araştırılması gerektiğinde mesela mülk ihtilaflarında mera, yaylak uyuşmazlığında veya ölüm hadiselerinde naiplerden yararlanmışlardır. Mahkeme kayıtlarında davanın çeşidine bağlı olarak meslek grupları

31 T.Ş.S., 1835., 7/11.

32 T.Ş.S., 1835, 8/1.

33 Osmanlı Devleti'nde kadı, yargı görevleri, taşra yönetimindeki rolü hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız. İ. Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara 1994; A. Akgündüz, "Osmanlı Devletinde Adli Teşkilât ve Yargılama Usulleri", *Yeni Türkiye* 10, Temmuz-Ağustos 1996, s. 966-991; F. Emecen, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Cilt I, s. 391-401.

değişen ve kendilerine şühûdü'l-hal denilen kimselerin isimleri yer almaktadır. Bu kayıtlarda mesela askeri taifesi ile ilgili bir dava ise askeri nitelikli kişileri, ticarete ait bir dava ise ticaret erbabının şühûdü'l-halde yer aldıkları tespit edilmiştir.³⁴

İncelenen yıllardaki Trabzon'un nüfus durumuna bakıldığında Müslümanların nüfus olarak gayrimüslimlerin önünde olduğu görülmektedir.³⁵ Müslümanların kadı mahkemelerini değişik işlemler ve davalar için kullanmalarının gayrimüslimlere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Yine Trabzon'da gayrimüslimlerin değişik mevzulardaki birçok davalarını kadı mahkemesine getirdikleri görülmektedir. Bu davalar arasında gayrimüslimlerin kadı mahkemelerine getirmek zorunda olmadığı şahıs hukukuna ait davalar da bulunmaktadır. Zimmilerin kadı mahkemelerini kullanmaları sadece Trabzon'a has bir durum olmayıp, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim nüfusa sahip diğer şehirlerde de gayrimüslimler kadı mahkemelerini kullanmışlardır.³⁶ İncelediğimiz dönem itibariyle misal olması açısından Müslüman ve Hıristiyanların mülk satışları ve borçlar açısından kadı mahkemelerini kullanmalarına bakıldığında önümüze şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Değerlendirmeye alınan 6 adet Trabzon şer'îye sicilinde toplam 5531 kayıt bulunmaktadır. Mülk satışları açısından 1643-1653 yılları arasında sicillere yansıyan kayıtlara göre toplam 797 adet mülk satışı gerçekleşmiş olup bunun 561 (%70) adedi Müslümanlar tarafından, 232 (%30) adedi de Hıristiyanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu rakamlar değişik din guruplarının kadı mahkemelerini kullanmalarına misal teşkil etmektedir. Aynı şekilde incelenen dönem içerisinde Eyaletteki borç kayıtları gözden geçirildiğinde sicillere yansıyan toplam 312 adet borç kaydında taraflardan borç veren taraf olarak kayıtlara yansıyan Müslümanlar 239 (%76,5), Hıristiyanlar da 73 (%23,5) adet olarak sicillere yansımış bulunmaktadır.³⁷

³⁴ T.Ş.S., 1832, 5/2; 1833, 14/1; 1834, 21/1; 1835, 49/11.

³⁵ Fethinden incelediğimiz döneme kadarki nüfus hareketleri açısından tafsilatlı bilgi için bakınız. H. Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, s. 123-265.

³⁶ Bu konuda bakınız. R. Jennings, "Zimmis (non-Muslims) in early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 21 (1978), 225-93.

³⁷ Tafsilatlı bilgi için bakınız. K. İnan, "Trabzon Şer'îye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri", *İslamiyat* 2 (1999): 91-109. Aynı yazar, "1831

Trabzon mahkemesine intikal eden ehl-i örf ile alakalı kayıtlar halkın bunları kadı mahkemesine şikayet edebildiklerini gösterdiği kadar kadı'nın bunları yanlış uygulamalar sebebiyle denetleyebildiğini de göstermektedir. Kayıtlara göre kadı da kendisine karşı girişilen adalete uymama veya kuvvet kullanılması gibi durumlarda valinin divanına başvurabilmekteydi. Nitekim 1059 Şevvali evasıtında Trabzon Valisi Mehmet Paşa'nın huzurundaki mecliste Rize kadısı Mevlana Ebu Bekir Efendi mahkemede yine Rize kasabasından Ali Efendi'yi dava edip "Ali Efendi beni mahkemede muhkem darp edip, sağ gözümü yaralarak ziyasına zarar getirdi sual olunup icra-ı hak olunmak matlubumdur" demiş, Ali Efendi hususu kabul etmeyip davacıdan davasını destekleyen delil talep olunmuş udul-ı ricalden Ali Efendi b. Hasan ve diğer Ali Çelebi b. Ahmet mahkemede hazır olup "Ali Efendi "kadıyla dövüşüp darp eyledim bizi barıştırın mabeynimiz sulh eyledik" diye darp ettiğini ikrar etti bu hususa şahitleriz şahitlik ederiz" dediklerinden ve şahitlikleri kabul olduğundan sonra Ebu Bekir Efendinin gözünün ziyasına zarar geldiğini beyan için ehl-i hibreye havale olunmuştur.³⁸

1060 Saferi evasıtında Sürmene kazasında sakin yeniçeriler umumen Divan-ı Trabzon'a gelip Sürmene sakinlerinden Aşkuoğlu Yaşar Beşe, Keşanlı Bektaş Beşe b. İbrahim, Kurt Mehmet oğlu Serdar, Hamza Beşe ve Kabaoğlu Ahmet Beşenin daima fesada sebep oldukları alet-i harp ile gezip pazarda ve karyelerde kimini darp ve kimini mecruh edip ve kiminin emval ve erzakını alıp zulümlerinin nihayeti olmayıp, vilayet kadısını cebren yanlarına alıp, herhangi bir şekilde hakkın yerine gelmesi mümkün olmadığından davamızı divan-ı Trabzon'da görülmesi için mahkemeden mürasele ve Trabzon vilayeti valisinden adem ve Yeniçeri Zabiti tarafından yoldaş gönderilip adı geçenleri şer'i şerife davet eylediklerinde bunlar itaat etmeyip gelmedikleri fetvayı şerife mucibince hüccet olunmuştu. Şu anda vilayet ayanından bunların durumlarının sorulup sözlerinin yazılmasını talep ederiz demişlerdir. Trabzon'un ayan ve eşrafından, züama ve erbab-ı tımarından ve Sürmene kazasının ahalisinden ve bi garaz Müslümanlardan sorulduğunda bunların kendi hallerinde olmayıp belirtilen fiilleri işledikleri bunlara ek olarak kendi başlarına vilayete 400 kuruş saliyane edip karye karye gezip tahsil ettikleri haber verilmiş, Trabzon İskelesi

Nolu Şer'iyeye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Mülk Satışları." *Türk Dünyası Araştırmaları* 120 (1999): 103-124.

38 T.Ş.S., 1831, 29/14

Emini Mehmet Ağa kendi iltizamına dahil olan Sürmene mukataası 1059 senesinden bunların yüzünden miriye bir akçe verilmez olduğunu bildirmiş ve adı geçenlerin fesatlarının zahir olduğu yazılmıştır.³⁹

Yukarıdaki kaydı takip eden bir diğer sicil kaydında da yine Sürmene kazası sakini olan yeniçeriler adı geçen şahıslar için mahkemeden mürasele, vilayet valisi ve Yeniçeri Zabiti tarafından adem ve yoldaş gönderildiğini mezburların itaat etmediklerini bu şekilde itaat etmeyenler ve inat edenler hakkında Şeyhülislamdan fetvaları olduğu bakılarak hüccet verilmesi istendiğinde bu şahıslara müraseleyi verip şer'i şerife davet edenlere sorulduğunda bunların gelmeyip itaat etmediklerini haber verdikten sonra kaza sakini yeniçerilerde olan fetvaya bakıldığında "bunlara şer'an ne lazım geldiği sorulduğunda cevabında: Kafir olurlar. Zevceleri olanların zevceleri bayin olur" diye buyrulduğundan fetva gereğince itaat-ı şer'i şerif etmedikleri ve inat edip engel çıkardıklarından kafir olup zevcelerinin bayin olduğu yazılmıştır.⁴⁰

Kadırlara yönelik bir başka şiddet hareketinin vergi talebi sırasında meydana geldiği görülmektedir 1062 Rebiyülahiri evasıtında Trabzon Eyaletine tabi Sürmene kazası Muncana karyesi tumarına mutasarrıf olan Zaim İkbal Ağa ve Behram Ağa mahkemede Sürmene kazası Muncana Ayo Gorgor mahallesinden Osman b. Mehmet, Murat b. Abdullah, Hasan b. Mehmet, Mustafa b. Hüseyin, Ali b. Mehmet ve Yusuf b. Abdullah önünde kelam edip adı geçen karyeye tabi Muncana Zol ve Vizera mahalle reayasının vermeleri gereken şer'i ve örfi vergilerini irat ettiği emr-i şerif mucibince almak için Sürmene Kadısı Mevlana Mehmet Efendi'den mürasele gönderdiğini bunların itaat etmediklerini kadı ile birlikte karyeye gittiklerinde ise üzerlerine alet-i harb ile gelip kadıyı yaralayıp engel çıkardıklarının mahallinde sicil ve hüccet olunduğunu, burada olanların bu fesada sebep olanlar olduğunu ve sual olunmasını bildirmiş, adı geçen reaya cevaplarında Muncana Zol ve Vizera mahalleleri reayasından Halil b. Abdullah Mehmet ve Osman ve Tatur Ermeni adlı kimselerin hadisenin başları olup daima fesat üzerine oldukları, şer-i şerife ve emr-i hümayuna itaatleri yoktur diyerek haber verdikleri zaimlerin talepleriyle yazılmıştır.⁴¹

39 T.Ş.S., 1831, 43/1.

40 T.Ş.S., 1831, 43/2.

41 T.Ş.S., 1832, 101/3.

Sadece Trabzon eyaletindeki yerleşim birimlerinden değil, Osmanlı Devleti'nin değişik coğrafyalarından özellikle de Trabzon'un Karadeniz'e kıyısı olan diğer Osmanlı yerleşim merkezleriyle olan ticari ve askeri ilişkileri sebebiyle çeşitli meselelerin Trabzon kadı mahkemesine intikal ettiği görülmektedir.⁴² Aşağıda bu konuya dair çeşitli misaller verilmiştir. Özellikle Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyinde bir güç olarak ortaya çıkmasından sonra Osmanlıların bir uç kalesi durumuna gelen Azak kalesi ihtiyaçlarının Trabzon şehrinden karşılanması bu kalenin ihtiyaçları ile ilgili çeşitli meselelerin sicillere yansımaları sonucunu doğurmuştur.

Nitekim 1063 Rebiyülahiri evailinde Azak kalesi muhafazasına memur olan Dergah-ı Ali yeniçerilerinin ağası Ahmet Ağa, Kul Çavuşu Selman Ağa, Beşlü Ağası Şaban Ağa, Azeb Ağası Muslu, Cebeci Ağası Hasan ve On Altıncı Ahmet Ağa'nın vekili Gedikli Hasan Ağa mahkemede sefine reislerinden ve Atina kazasından Hasan Reis ve şeriki Levent Reis adlı zimmiyi dava edip Hasan Reis ve Levent zimminin sefinesine Azak kalesi muhafazasında olan Müslüman askerler için miri tarafından tahmil olunan 7000 kile İstanbullu buğdayı adı geçen reislerin mahalline teslim etmeyip zimmetlerinde kaldığını vekil olması hasebiyle talep ettiğini vaziyetin sual olunup alınmasını istediğini bildirmiş, Hasan ve Levent Reis cevaplarında "zikrolunan 7000 kile İstanbullu buğday Azak kalesine teslim edilmek üzere sefinemize yüklendikten sonra giderken fırtına olup derya şiddetinden 1600 kile buğday deryaya döküldü ve 700 kile buğdayı Azak'ta teslim edip geriye kalanı da çıkarıp vermek üzere iken Rus'lar geldiğinden gemiyi kaldırıp firar ettik" demişlerdir. Mübaşir Mumcu Hasan Ağa bu izahı kabul etmeyip Hasan Reis ve Levent Reisten sözlerini destekleyen delil istendiğinde udul-i ricalden Mustafa Beşe ve Fazlı b. Mehmet mahkemede hazır olup "Hasan ve Levent Reisler zikrolunan buğdayı sefinesine yükleyip Azak kalesine giderken fırtına olup derya şiddetinden 1600 kile İstanbullu buğday ölçüp deryaya döküp ve yedi yüz kile buğday dahi Azak beyine teslim eylediler bu hususa şahitleriz" demişlerdir.⁴³

1065 Zilhiccesi 4. gününe ait bir kayıta da Akkerman vilayetinde sakin olup orada vefat eden Pir Ali ve İbrahim Çelebi'nin Trabzon Aşağı Hisar mahallesinde olan mülk menzillerine ait bir davanın Akkerman'da vefat edenlerin

42 T.Ş.S., 1835, 13/11, 1833., 40/8, 1835, 7/2.

43 T.Ş.S., 1833, 31/7,32/1,2.

vekili sıfatıyla Abdurrahman Ağa tarafından Trabzon mahkemesinde dile getirilerek görüşüldüğü anlaşılmaktadır.⁴⁴

Çalışmamızda incelenen yıllar boyunca devam eden, daha sonra da sürecek olan ve Osmanlı Devleti'nin bütün gücünü yönelttiği Girit muhasarası sebebiyle de sicillere çeşitli davalar yansımıştır.⁴⁵ Nitekim, 1063 Saferinde Trabzon Eyaletine tabi Rize kasabasından Derviş Beşe mahkemede Mehmet Beşe huzurunda iddia edip, "kardeşi Mehmet Beşe'nin Girit ceziresinde adı geçen Mehmet Beşe'ye 100 kuruş emanet vererek kendisine teslim etmesini söylediğini ve zikrolunan 100 kuruşu Mehmet Beşe'den talep ettiğinde vermek istemediğini sual olunmasını istemiştir. Sualden sonra Mehmet Beşe 100 kuruşu Mehmet Beşe bana Girit ceziresinde emanet verip "kardeşime teslim et" dedi. Ben de sefine ile gelirken sefine dahi battı. Zikrolunan 100 kuruş kendi malım ile birlikte zayi oldu. Yanımda fetvam var" diyerek ibraz ettiğinde fetvada "Zeyd Amra bir miktar akçeyi emanet olarak teslim edip kardeşine vermesi için emrettiğinde, bu miktar meblağ takdir ile deryada gark olsa Amr-ı merkuma zimmet lazım olur mu? El-cevap: "Olmaz" diye buyrulduğundan zikrolunan emanet 100 kuruşu mezbur Mehmet Beşe'ye kendisi kaybetmediğine, başka bir kimseye vermediğine yemin teklif olunmuş, yemin edince fetva gereği Derviş Beşe muarızadan men olunmuştur.⁴⁶

Kadı mahkemeleri, halk için olduğu kadar kadı içinde kayıt gereken işlemlerinde başvurabileceği bir merci idi. Kadı, gerektiğinde kendi işlemlerini de burada tescil ettirme imkanına sahipti. Bu cümleden olmak üzere Trabzon Kadısı Mahmut Efendi'nin iki ayrı kayıta yer aldığını görmekteyiz. Buna göre; 1061 Cemaziyülevveli evasıtında Mahmut Efendi daha önceden mülk rehin göstermek suretiyle aldığı 190 kuruş karzı ödediğinden karzı veren şahsiyetten karza ait temessük ve hücceti geri almıştır. Yine 1061 Şevvali Evailinde ise Trabzon Kadısı Mahmut Efendi Ladik'ten Memi Ağaoglu Mustafa Çelebi'ye olan 100 kuruş deyni aynı kasabadan biri tarafından alacaklıya ödenmiş, ödeyen şahıs Trabzon'a gelerek parayı Mahmut Efendi'den

44 T.Ş.S., 1835, 13/11.

45 Girit Seferinin Trabzon'a yansımaları hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız K. İnan, "Trabzon Kadı Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 8-10 Nisan 1999, s.295-309.

46 T.Ş.S., 1833, 25/6.

almıştır.⁴⁷ 1065 Rebiyülevveli evailinde Trabzon Kadısı Hasan Efendi Orta Hisar mahallesinde oğlu Abdülbaki Çelebi'nin evi yanındaki bir boş arsayı 100 riyali kuruşa almıştır. Ancak 1065 Zilhiccesi Evailine ait bir kayda göre Kadı Hasan Efendi İstanbul'da mülazemette iken evinin bakımı için 35 kuruş harcayan kayın atasına bu borç zimmetinde olarak vefat etmiştir.⁴⁸

Yukarıda izah edildiği gibi kadıların vazife alanlarına giren konulardan birisi de bulunduğu merkezin imarı ile ilgilidir. Özellikle vakıflara bağlı müesseselerin bakım ve tamir işlemleri sırasında kadı'nın buna olur vermesi gerekmektedir. Nitekim, 1065 Rebiyülahiri evahirinde Tavaşi Mahmut Ağa Evkafı Camii imam ve müezzin evlerinin tamiri gerektiğinden tamiri gereken yerler için mahkemeye başvurularak buraların keşif ve teftiş edilmeleri, tutanakların tutulmasından sonra gerekenin yapılması istenmiş ve bunun üzerine gerekli keşif ve yapılacak masraf tespit edilmiştir.⁴⁹

Müftü

Osmanlı Devletinde ilmiye sınıfına mensup olarak isteyenlere fetva vermek ve aynı zamanda ilmî ve idarî işlerle de meşgul olmak üzere vilâyet, liva ve kazalarda "müftü" unvanıyla memurlar istihdam olunmuştur.⁵⁰ Askeri sınıfın önemli bir kesimini ilmiyye mensuplarının oluşturduğu Osmanlı Devleti'nde örfün yanı sıra, şeriat kurallarına göre devlet yönetildiğinden bu zümre mensuplarının şeriatı temsil etmeleri sebebiyle ümera sınıfından daha anlamlı bir itibar sahibi oldukları görülmektedir. Bunlar vazifeleri icabı toplumu yönetmek eğitmek ve aydınlatmakla yükümlü olup bu özellikleri onları toplumsal piramidin en üstüne yerleştirmiştir.⁵¹

Sicil kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Trabzon Eyaletinde beylerbeyinin bulunduğu Trabzon kazasında bir müftü bulunmaktaydı. İncelediğimiz sicillerde rastladığımız değişik kayıtlardan Trabzon müftülerinin Trabzon Eyaletini

47 T.Ş.S., 1832, 23/6, 38/7; 1835, 7/2.

48 T.Ş.S., 1834, 45/1; 1835, 17/1

49 T.Ş.S., 1834, 44/11.

50 M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, İstanbul 1993, s. 599-601; Ayrıca bakınız. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 318.

51 Ö. Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 133.

ilgilendiren oldukça önemli hadiselerde fetvasına başvurulmuş bir şahsiyet, veya eyaletin güvenliğini ilgilendiren meselelerde vali ile birlikte olduğunu görmekteyiz. Bu şekilde Osmanlı Devletinde eyaletlerdeki yüksek otoriteyi paylaşan beylerbeyi ve kadının yanında müftüyü de üçüncü bir otorite olarak eklemekte fayda vardır. Trabzon'daki yönetici kesimin başta beylerbeyi ve kadı olmak üzere şehrin merkezinde, Orta Hisarda oturmasına ek olarak müftünün de burada oturduğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak ilmiye sınıfı mensuplarının birbirleriyle yakın ilişkiler kurdukları görülmektedir. 1655 de Trabzon'da müftü iken vefat eden Hüseyin Efendi Orta Hisar'da oturmakta olup, şehrin diğer ilmiye sınıfından olan vazifelileriyle yakın ilişkisi vardı.⁵²

Müftünün eyalette işgal ettiği mevkiinin önemini gösteren değişik kayıtlara sahibiz. Nitekim 1067 Muharremi Guresinde Trabzon Maçka Nâhiyesi reâyâsı toplu olarak mahkemede "Bundan önce Trabzon eyaletine mirimiran olanlar reâyâdan kaftan bahâ almasınlar diye hatt-ı hümâyûn ile birçok kereler evâmîr-i şerîfe vârid olup yasaklanmış iken hâlâ vâli-i vilâyet bizden hilâf-ı emr-i şerîf kaftan bahâ talep edip zulüm etmekle Trabzon'da müftüyü'l-enâm olan El-hâc Ali Efendi emr-i âlî mûcibince kaftan bahâ alınmasının meşrû' olmadığına bize fetvâ verip gereğiyle hareket edilmesi için kıbel-i şer'den hüccet verilmek matlûbumuzdur" demişler. Maçka reâyâsının fetvâsına bakıldığında "sultân hazretleri bir vilâyete vâli olanlar ahâlisinden resm-i kaftan-bahâ nâmiyle zulmen alageldikleri meblağı bundan sonra almasınlar diye hatt-ı hümâyûn ile yasaklanmışlarken hâlâ eyâlete vâli olanlar ahâlîden resm-i kaftan-bahâ nâmiyle akçe talebine ve almaya kâdir olurlar mı? diye sorulduğunda "aslâ kâdir olmazlar gereği gibi amel ettirilmek lazımdır" diye buyrulduğundan fetvâ ve emr-i şerîf ile amel ve muhtevasına itaat olunmak için vesîka yazılıp verilmiştir.⁵³

Subaşı

Subaşı, beylerbeyi ve sancakbeyinin kendi hüküm bölgesinde güvenliği sağlamakla görevlendirdiği kimsedir. Bu sebeple şehir yönetiminde özel bir yeri vardır. Zaîmü'l-vakt diye de adlandırılan subaşının görevleri başlıca iki noktada toplanmaktadır: Birincisi, bâd-i havâ adı altında toplanan cürm ü

⁵² T.Ş.S., 1835, 53/8, 6/8.

⁵³ T.Ş.S., 1835, 57/6

cinayet, niyâbet, resm-i arûsâne vergilerinin toplanması gibi mâlî bir görev; ikincisi de bu işe dayalı olarak kolluk görevidir. Subaşının ikinci görevi, seriâtta "emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker" hususu ile ilgilidir. Bu esasa göre İslâm halifesi, yönettiği toplumun sahip olduğu ahlaki değerlerini korumak ve buna bağlı olarak da topluma zarar veren, onu rahatsız eden davranışları önlemekle yükümlüdür. Bu yükümlülük kazâ cinsinden bir görevdir ve kadılar tarafından yerine getirilir. Ancak kadının hükmünü yerine getiren ehl-i örfdür. İşte ehl-i örften subaşılık ve muhtesiplik, bu hususta iki önemli icraci makamlıktır. Muhtesip iktisadi hayatın kontrolünü üstlenmişken, subaşı da genel güvenlik ve düzen ile ilgili kadı hükümlerini uygular. Bu esas dahilinde subaşının görevleri şu şekilde sıralanmıştır: a) Merkezin emirlerinin ve kadı hükümlerinin uygulanmasını sağlamak, b) Suç işlenmesini önlemek, c) Suç işlendiğinde, suçlunun cezalandırılması için yakalanmasını sağlamak ve kadı hükmünü yerine getirmek.⁵⁴ Kayıtlardan öğrendiğimize göre incelenen yıllar arasında Trabzon'da subaşılık üçer aylık sürelerde ve birden fazla kişiye verilmekte idi. Bu uygulama 16. yüzyıl ortalarından itibaren devam edelmekteydi.⁵⁵

Nitekim Trabzon valisinin Trabzon kadısına hitaben yazısında Trabzon'a subaşı tayin olunması gerektiğinden 1063 Recebi guresinden Ramazanın evahirine kadar ağalardan Ramazan Beşe'nin subaşı tayin olduğuna bildirilmektedir.⁵⁶ Yine Trabzon valisi Hüseyin Bey tarafından Trabzon kadısına hitaben gönderilen yazıda Trabzon nefsi-i şehir subaşılığının Cemaziyülevvelin 14. gününden Şabanın Evahirine kadar Ali Beşe ve Mehmet Beşe'ye verildiği belirtildikten sonra resm-i arûsane, bad-ı heva ve cürm-ü cinayet gibi vergileri toplanmanın onun vazifesi olduğu hatırlatılarak kimsenin müdahale etmemesi istenmektedir. 1064 tarihli bir başka kayıta Trabzon valisi Ahmet Paşa Trabzon kadısına gönderdiği yazıda şehir subaşılığının Zilhicce evasıtından itibaren Murtaza Ağa'ya verildiğini bildirmektedir.⁵⁷

54 Ö. Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 69-70.

55 16. Yüzyıl boyunca Trabzon subaşılıkları hakkında bilgi için bakınız M. Hanefi Bostan, *XV ve XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, s. 79-81.

56 T.Ş.S., 1833, 81/5

57 T.Ş.S., 1834, 62/3, 66/2

Trabzon şehrine tayin olunan subaşların yukarıdaki söylenen vazifelerini yaptıklarına dair değişik kayıtlar mevcuttur. 1061 Rebiyülahiri evasıtında, Trabzon şehrinde subaşı olan Kadri Beşe, Molla Siyah mahallesinde müezzin olan Mehmet Çelebi b. Ali'yi mahkemeye ihzar edip Fatma hatun mahrem iken hali hazırda mahkemede bulunmayan bir şahsın Mehmet Çelebi'nin evine girdiğinin kendisine söylendiği, kendisinin de Mehmet'i getirmek istediğini, Mehmet Çelebi'nin vaziyetinin mahalle halkından sorulmasını istemiştir. Mahalle imamına ve bir kısım mahalle sakinlerine sorulduğunda Mehmet Çelebi'nin iyi, salih ve ehl-i marifet bir kimse olup kendi halinde olduğu ve yine mahkemede bulunmayan Fatma'nın da müezzinin kız kardeşi olup onun da hüsnühalini haber verdiklerinden Mehmet Çelebi'nin beratına karar verilmiştir.⁵⁸

Yine 1061 Ramazani evasıtında Debbaghane mahallesinde meydana gelen ve çevreye zarar verdiği anlaşılan bir yangından dolayı evi yanan kadının hadise ile alakalı olarak mahkemede sorgulandığı görülmektedir. Trabzon Valisi Abdülbaki Paşanın kethüdası Mahmut tarafından Hasan Ağa ve şehir subaşısı tarafından Süleyman Ağa mahkemede Debbaghane Mahallesinden Havva Hatunu mahkemeye ihzar edip ahvalinin mahalle halkından sorulmasını istemişlerdir. Mahalle İmamı İbrahim Efendi, Müezzin Mustafa Çelebi, Debbagh Musa Beşe ve diğerleri mahkemede hazır olup Havva Hatunun bu ana değin kötü bir fiilinin görülmediğini mesture ve saliha bilindiğini bildirdiklerinden ve Havva Hatunun "menzilimi ben yaktım kimsenin suçu yoktur" diye cevap vermesinden dolayı Hasan Ağa ve Süleyman Ağa muarızadan ve Hatunu rencideden men olunmuşlardır.⁵⁹

1062 Recebi evasıtında, Trabzon'da kayımmakam-ı mirimiran olan Hasan Ağa tarafından şehir subaşısı Abdurrahman Bey, Zaniil zımmiyi mahkemeye ihzar edip Ömer b. Ali adlı kuloğlunun kılıcının zayı olduğunu ve Zaniil'in yedinde bulunduğunu sual edilmesini istemiştir. Zaniil, Sefer'in kılıcı kendisine emanet verip 3 kuruş aldığını kılıcın Ömer'e ait olduğunun bilmediğini söylemiş, Sefer'e sorulduğunda kılıcı Ömer'in evinden aldığını ikrar ettiğinden Zaniil'e töhmet zahir olmadığı kayd olunmuştur.⁶⁰

58 T.Ş.S., 1832, 18/1

59 T.Ş.S., 1832, 34/4.

60 T.Ş.S., 1833, 10/6.

1064 Şabanı guresinde Trabzon'da şehir subaşı olan Nabizade Mehmet Çelebi mahkemede Suk-ı Sultanîde vaki olan dükkanlardan bu gece birkaç dükkanın açılıp bir kısım eşya çalındığını, mahkemede hazır olan Yuri adlı zimmî yedinde Bekir Beşe adlı şahsın esvabından bir ibrişim kuşak ve bazı şeylerin bulunduğunu vaziyetin sual olunmasını istemiştir. Yuri cevabında "Bekir Beşenin dükkanını açıp Yuri adlı gulamla birlikte adı geçen eşyaları sırka eyledik" diyerek itiraf etmiş ve subaşının talebiyle yazılmıştır.⁶¹

1066 Zilhiccesi evailinde Trabzon Vilayeti Valisi Hasan Paşa tarafından nefs-i şehir subaşı olan İshak Beşe mahkemede Trabzon Ketanî Mahallesinden Bireşkova zimmîyeyi mahkemeye ihzâr edip Breşkova'nın zinadan hamli zahir olduğundan sual olunup takririnin yazılmasını istemiştir. Breşkova cevabında "Manastır Mahallesinde sakin ve mecliste bulunmayan Tanas veled-i Afkisna adlı zimmî beni evinde 5 ay miktarı saklayıp seni nikah ile alırım diye bana fiili şeni edip ondan karnımda 3 aylık hamlim vardır başkasından değildir" demiş ve Subaşı İshak Beşe'nin talebiyle Breşkova zimmîyenin sözleri kaydolunmuştur.⁶²

Araştırmamıza temel alınan Trabzon şer'îye sicillerinde, Trabzon Eyaleti yöneticilerinin divanlarına akseden kayıtlara bakılarak Trabzon eyaletinde yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkilerin hangi meseleler üzerinde sıklaştığı tespit edilmeye çalışılmış ve aşağıda verilen sonuçlara ulaşılmıştır. Bunları şu şekilde sıralamamız mümkündür.

A) Eyalet yöneticilerinin kanunsuz vergi talepleri ve bunların sonuçları.

Özellikle 1059-1060 yılları bedelinin toplanması sırasında kayıtlara göre 1060 / 1650 Şevvali evasıtında Of kazasına tabi Guzalyo karyesinin 1601 yılından itibaren boş olduğu, 1061 / 1651 Muharremi evasıtında Of kazasına tabi Elanu, Yomra nahiyesine tabi Ladom Kebir, Kaçlakuta, 1061 Saferi evailinde Torul kazasına tabi Vaymane ve Sade, 1061 Rebiyülevveli evahirinde Akçaabat nahiyesine tabi İpsil, 1061 Rebiyülahiri evailinde Trabzon muzafatından Nefs-i Yomra, 1061 Rebiyülahiri evahirinde Akçaabat nahiyesine tabi Cankara, Yomra nahiyesine tabi Hara ve 1061 Cemaziyelahiresi evasıtında

⁶¹ T.Ş.S., 1834, 24/13.

⁶² T.Ş.S., 1835, 55/17.

Maçka kazasına tabi Makadele karyesinin boş bulunarak bedellerinin toplanmadığı yetkililer tarafından Trabzon mahkemesine bildirilmiştir. Boş bulunan karyelerin Defter-i Sultani'de tımar olarak kaydolunan değeri toplam 65450 akçedir.⁶³

Yukarıda adları verilen karyelerin neden boş bulunduğuna dair bu kayıtlardan kesin bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Ancak incelediğimiz zaman dilimi içerisinde sicillerde gördüğümüz bir kısım kayıtlar bu meseleye kısmi de olsa açıklık getirmektedir. Gereğinden fazla veya kanunsuz olarak alınan vergilerin, Trabzon Eyaletinde büyük bir huzursuzluğa sebep olduğu kayıtlarda ortaya çıkmaktadır. Karyelerin boşalmasına bu vergilerin sebep olup olmadığı kesin olarak belli olmamakla birlikte, sicillere, vergi istismarı, kanunsuz vergi toplama gibi sebeplerle yansımış kayıtlarda ehl-i örfün kanunsuz vergi toplaması sebebiyle reyanın "terk-i mesken eyledikleri" ne dair açık ifadeleri karyelerin boş bulunması meselesine bir bakıma açıklık getirmektedir.⁶⁴ Osmanlı taşra yönetiminde ehl-i örf karşı yönetilenler, güvencesi durumunda olan ve bağımsız yargıyı temsil eden kadının bu dönemde içinde bulunduğu durum bu çeşit istismarların meydana gelmesinde etkiliydi denilebilir. Kadılara karşı girişilen karşı gelme ve darp hadiselerinin sıklaşması bazı merkezlerde mesela Maçka'da olduğu gibi belli müddetlerde kadı bulunmaması istismar yolunda ehl-i örfün çeşitli kanunsuz uygulamalarını kolaylaştırmış görünmektedir. Bütün bu gelişmelere rağmen kadı mahkemesi ve müftülük makamı ehl-i örf karşı halkın en fazla rağbet ettiği müesseselerdi. Burada üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise genel olarak ehl-i örf olarak nitelenen eyalet yöneticilerinin tamamının vergi istismarlarına karışmayıp bilakis bunlardan Alay Beyi, Tımar Defterdarı, Züama ve Erbab-ı Tımar gibi eyalet halkıyla daha fazla içli dışlı olan kesimin vergi toplayabilmelerini halkın refahına bağlayarak reyanın yanında yer almalarıdır.

63 T.Ş.S., 1831, 66/1, 75/7. 1061 Muharremi evahirine ait başka bir kayıta ise Yomra Nahiyesine tabi Ladom Kebir karyesinden şahıslara ait bir bargir davasının olması karyenin boş bulunması hadisesine ihtiyatlı yaklaşma gereğini ortaya koymaktadır. T.Ş.S., 1831, 96/7, 76/1, 76/2; T.Ş.S., 1832, 2/13, 3/1, 13/6, 16/2, 20/5, 20/7, 30/2.

64 T.Ş.S., 1832, 6/6; 1833, 29/5. 16 ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde eyaletlerde ehl-i örfün kanunsuz uygulamaları ve merkezin bu uygulamaları önlemek için aldığı tedbirler hakkında geniş bilgi için bakınız. H. İnalçık, "Adaletnameler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s. 75-191.

Nitekim 1061 Saferi evasıtında Trabzon Eyaleti Alay Beyi Yusuf Çavuş, Tımar Defterdarı Mahmut Ağa, züamadan İbrahim Bey, Mirza Ahmet Ağa b. Mustafa, Şahbaz Ağa b. Abdullah, Ali Ağa b. Mehmet Ağa ve diğerleri mahkemede vilayet valisi Hüseyin paşanın vekili ve mütesellimi Mustafa Ağa'yı dava edip "1059 senesinde eyaletten ferman olunan bedellerimizi eda ettik. 1060 senesinde de yine bedel ferman olunup bedellerin edası için çalışıp emir üzere olup reayalarımız fakir ve malları azalıp, padişah beratı gereğince bizim hukuk-ı mer'iyye ve rüsum-ı örfiyyemizi vermeye kudretleri yokken hala paşa şer ve kanuna aykırı olarak reayalarımızdan kaftan baha, nal baha, devr-i selamiye ve kışlak diyerek adamlarını gönderip zorla akçelerin almak ve talep etmekle reayanın durumu zayıftır. Ferman olunan bedellerimizi vermeye güçleri kalmayıp reayamız beylerbeyi zulümünden meskenlerini terk etmiştir. Padişahımızdan eyaletimizde asker kullarımın yardımlarıyla zulüm def olsun diye ferman sadır olduğundan, ve bununla memur olduğumuzdan reayamızdan sözü edilen kanunsuz vergilerin alınmasına rızamız yoktur. Mütesellim Mustafa Ağadan sual olunması talebimizdir" demişlerdir. Mustafa Ağa Kürtün ve Maçka kazalarına bu tür vergiler için adam gönderip emr-i şerife muhalif reayaya zulüm ettiğini ikrar etmiş ve bundan sonra yapmaması emir gereğince kendisine tembih olunmuştur.⁶⁵

Yukarıdaki kayıta adı geçen Hüseyin Paşa'nın mütesellimi Mustafa Ağa'nın tekrar eden kanunsuz vergi toplama teşebbüsleri Trabzon eyaletinin üst düzey yöneticilerinin şikayet konusu olmaya devam etmiştir. Zaimler ve tımar erbabından sonra bu defa da Müftü, Yeniçeri Zabiti ve halk durumdan şikayetçi olmuşlardır. 1061 Saferi evasıtında Trabzon Müftüsü Hüseyin Efendi, Trabzon eyaleti Yeniçeri Zabiti Ebubekir Çavuş, Trabzon sakini ayan ve ekabirinden Elhac Mehmet Ağa, Osman Ağa, Serdar Hamdi Ağa, Ali Çelebi, İbrahim b. Mehmet Ağa, Mustafa Beşe, Mehmet Çelebi, sair askeri taifesi, Trabzon reayası ve ahalisi ve Maçka Kazası reayası mahkemede Trabzon valisi Hüseyin Paşanın vekili ve mütesellimi Mustafa Ağa'yı dava etmişlerdir. Maçka Kazası reayası söze başlayıp "def-i zulüm için yedimizde emr-i şerif varken ve üç defa emr-i padişahı varid olup itaat etmediklerinden reayaya askeri taifesine yardım etmeleri üzre emr-i padişahı de havale olup ve daha önce emr-i şerif-i reaya mütesellim huzurunda okunmuşken hala Kürtün'e ve bizim kazamıza kaftan baha cemi için ademler gönderip 2-3 sene önce ağaçtan düşmüş, oda yanmış,

⁶⁵ T.Ş.S., 1832, 6/6; 1832, 6/3.

suda boğuldu ve bunun emsali müsvetde edip fukarayı kanunsuz olarak alıp hapsedmeleriyle reaya fukarası perakende ve perişan olmuşlardır. Bize çeşitli zulümler ederler elimizdeki emr-i şerif gereğince amel olunsun" diyerek emr-i şerif ibraz etmişleridir. Emr-i şerif okunduğunda kanunsuz olarak kaftan bahası, nal baha, selamiye, kefil name, çayır akçesi namıyla akçe almanın kanunsuz olduğu eğer alınmışsa bunların geri verilmesinin ferman olduğu anlaşılmıştır. Durumun mütesellim Mustafa Ağadan sorulması istenmiş, Mustafa Ağa Kürtün ve Maçka kazalarına kaftan bahası için adam gönderdiğini reayaya zulüm olduğunu ikrar etmiş ve ferman gereğince eğer bundan sonra aynı şeyler tekrarlanırsa her karyede bulunan askeri taifesinin mukaddema memur olduklarından gidenleri men etmelerine ve hala Kürtün ve Maçka'da bulunan adamlarını çağırması yolunda mütesellime tembih edilmesine hükm olunup yazılmıştır.⁶⁶

Yalnızca Trabzon ve yakın çevresinde değil Trabzon eyaletinin diğer yerleşim merkezlerine kanunsuz vergi toplamak için adam gönderen Mütesellim Mustafa Ağa bu defa da Görele'deki faaliyetleri hakkında dava edilmiştir. Nitekim 1061 Saferi evahirinde Trabzon Valisi Hüseyin Paşa adına mahkemede ikrara vekil olan Mustafa Ağa, Trabzon Eyaletine tabi Görele'de nefsi-i Görele, Eborlu, Akhisar, Eynesi, Oğuz, Doğan, Kelan, Uçlu Oğuz, Kave, Tivoli, Derzi Ali, Bozcalı, Uluca, Ahlince, ve İsmail Beşlü karyeleri ahalieleri önünde ikrar ve itiraf edip, "Görele kazasında şu ana kadar kaftan baha namıyla birkaç akçe alınmış ona binaen biz de adam gönderip aldırıldık Ancak zikrolunan kaftan baha bidatleri ve zulümlerinin men ve def olunması ferman olduğundan alınan akçeleri ferman gereğince kendilerine geri verdim. Bundan sonra bu maksatla Paşa ve benim tarafımdan adam gönderilmeyecektir" diyerek söz vermiş, emr-i şerif ve fetva gereğince bu tür bidatlerin men olunmasına hükm olunup mütesellim muhkem tembih ve tekid olunmuştur.⁶⁷

Tahminen 1059-60 yıllarına ait ve Trabzon kadısı ve müftüsüne hitaben gönderilen hükümde Trabzon kalesi beşlü neferlerinin arzu hal gönderip Trabzon beylerbeğisi olanların kendilerini saliyane gibi bazı hizmetlerine gönderip ve kapısında hizmet ettirip, mevaciblerine karıştıklarından engel çıkarıp tecavüz ettiklerinden hizmete varmağa kudretleri olmayıp dağılmalarına

66 T.Ş.S., 1832, 7/1

67 T.Ş.S., 1832, 9/3.

sebepler olduklarını bildirerek, eskiden olduğu gibi herhangi bir hataları olduğunda bunu şer'ile görülüp, beylerbeyiler kendi hizmetlerinde istihdam etmeyip ve emir gereğince kimseye müsaade ettirilmemek konusunda emr-i şerif verilmesini rica ederiz diye bildirdiklerinden beylerbeyiler sair hizmetlerinde istihdam ettirmeyip eskiden olduğu gibi zabıtları marifetiyle cürüm vaki olduğunda gereğinin yapılması ferman olunduğu ve bu hükmü hümayunun beşlü neferlerinin ellerinde ibka olunması istenmiştir.⁶⁸

İlerleyen yıllarda da Trabzon valilerinin kanunsuz vergi toplama teşebbüslerinin devam ettiği görülmektedir. Nitekim 1062 Cemâziyülevveli evahirine ait bir hükümde beylerbeyi tarafından kanuna aykırı vergi toplama ile vazifelenen subaşının Maçka kazasına tabi Ogursa karyesinde topladığı kanunsuz vergileri karye ahalisi bir arz-ı halle İstanbul'a bildirmişler bunun üzerine gönderilen hükümde vaziyetin anlatıldığı gibi olup olmadığı araştırıldıktan sonra eğer bu şekilde ise bunun kanunsuz olduğu ve gerçekleştiren ehl-i örf taifesinin muhkem tembih ve tekid edilmesi, eğer inat edenler olursa bunların İstanbul'a bildirilmeleri istenmiştir.⁶⁹

1063 Rebiyülevveli evailinde Trabzon ve Maçka kazalarındaki derbendci, köprücü ve avarız-ı divaniyeden muaf olanların tamamı Trabzon valisi Osman Paşa huzurundaki mecliste Mübaşir Abdurrahman Ağa'yı şikayetle adamlarının kanunsuz olarak reayanın her bir neferinden bedel-i nüzul 140 akçe alıp zulüm ve taaddi eylediğini vergiye iktidarları olmadığını buna ek olarak gece ve gündüz memur oldukları derbendlerin ve köprülerin tamir ve termimi ve yolların ıslahıyla ilgilenip aynı zamanda buraları Rus-ı menhus eşkiyasından koruyup bu vergiyi vermeye takatleri olmadığını ve eğer Mübaşir Abdurrahman Ağa üzerlerinden ref ve def olunmazsa cümlelerinin cela-yı vatan ve terk-i mesken eylemelerinin kaçınılmaz olduğunu durumlarının İstanbul'a arz ve ilam olunması talep ettiklerini bildirmişler ve Osman Paşanın talebiyle yazılmıştır.⁷⁰

Trabzon eyaletindeki kanunsuz vergi toplama uygulamaları sadece Müslümanlara değil gayrimüslim halka karşı da yapıldığı görülmektedir. Nitekim 1063 Rebiyülahirinde Trabzon valisi Osman Paşa meclis akd edip, Trabzon'da sakin ispençe reayasından olan zimmiyün taifesini meclise izhar ve önlerinde

68 T.Ş.S., 1831, 26/11.

69 T.Ş.S., 1833, 77/5

70 T.Ş.S., 1833, 29/5

kela'm edip "bundan önce ispençe reayasından olan zımmiler Trabzon'a vali olanlara beher sene üzerlerine edası lazım olan ispençelerin nefer başına üçer, dörder gurusu verirken ben de bu şekilde talep ettiğimde engel çıkarmaktadırlar sual olunup cevapları tahrir olunmasını talep ederim" dediklerinde zımmiler "daha önce vali-i vilayet olan bizden şer ve kanuna aykırı olarak üçer dörder kuruş nefer başına ispençe aldıklarından iktidarımız yoktur. Asitane-i saadetden nefer başına 25'er akçe alınsın diye yedimizde emr-i şerifimiz vardır" diye ibraz edip okunduğunda nefer başına 25'er akçeden fazla bir akçe ispençe alınmaması ve aldırılmaması buyrulduğundan ferman gereğince Paşa'ya 25'er akçe ispençe ödemeleri için zımmilere tenbih olunmuş onlarda buna rıza göstermişlerdir. Ancak Paşanın 25'er akçe almam diyerek imtina eylediği kaydolunmuştur.⁷¹

Trabzon sakini zımmilerden fazladan ispençe talebinin ilerleyen senelerde de devam ettiği başka bir kayıttan anlaşılmaktadır. Buna göre 1064 Cemazi-yülevvelinde İstanbul'dan gönderilen bir hükümde Trabzon sakini zımmiler 1064 yılına ait ispençelerini eda etmişlerken bunlardan tekrar ispençe talep edildiği, zımmilerin durumu İstanbul'a bildirdikleri yanlarında şeyhülislamdan fetvaları olduğunu bunun gereğince amel edilmesi için emr-i şerif istedikleri bildirilerek bir senede reayadan iki defa mahsul olunmanın caiz olmadığı bu hükmü şerifin gözden geçirildikten sonra şikayet edenlere verilmesi bildirilmiştir.⁷²

1067 Muharremi guresinde Trabzon, Maçka Nâhiyesi reâyâsı umumen mahkemede "bundan önce Trabzon Eyaletine vali olanların reâyâdan kaftan bahâ almamaları için hatt-ı hümayûn ile birçok emr-i şerif gelip yasaklanmış iken hâlâ vilayet valisi bizden hilâf-ı emr-i şerif kaftan bahâ talep edip zor kullanmaktadır. Trabzon müftüsü El-hâc Ali Efendi emr-i âlî mücibince kaftan bahâ alınmasının meşrû' olmadığına bize fetvâ-yı şerife verip gereğinin yapılması için mahkemeden hüccet verilmesi talebimizdir" demişlerdir. Maçka reâyâsının fetvâsına bakıldığında fetvada "sultanın ülkesinde bir vilayete vali olanlar ahâlisinden resm-i kaftan-bahâ namıyla zulmen aldıkları meblağı bundan sonra almasınlar diye hatt-ı hümayûn-ı ile yasaklanmış iken hâlâ adı geçen eyâlete vâli olanlar dinlemeyip ahâlisinden kanunsuz resm-i kaftan-bahâ

71 T.Ş.S., 1833, 32/6, Kasaba-i Trabzon'da sakin zımmî taifesinden 25 akçeden fazla ispençe alınmaması hakkındaki hüküm sureti için bakınız T.Ş.S., 1833, 77/5.

72 T.Ş.S., 1834, 63/4.

namıyla akçe talebine ve almaya kâdir olurlar mı?" diye suâl olunduğunda cevâbında "aslâ kâdir olmazlar" denildiğinden fetva ve emr-i şerif ile hareket ve muhtevasına itaat ve inkıyâd olunmak için vesîka yazılarak kendilerine teslim edilmiştir.⁷³

Trabzon'da kanunsuz vergi toplamanın sadece Vali veya mütesellimlere has bir hadise olmayıp Yeniçeri Zabitlerinin de kimi zaman bu yola başvurdukları kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu gibi durumlarda da yine halk hakkını kadı mahkemelerinde arama yolunu seçmekteydi.

Nitekim 1065 Cemaziyelahiyesi evasıtında Trabzon kazasına tabi Kalenima ve Sera deresinde ve kaza etrafında sakin olan yeniçeri, kul oğlu, korucu ve oturaklar mahkemede hazır olup Ömer Beşe b. Abdullah önünde dava edip "zıkr olunan taifeden yoklama namıyla akçe almak emr-i şerifle yasak iken Ömer Beşe, Zabit-i Yeniçeriyan olan Nasuh Çavuş tarafından karyelerimize çıkıp her bir neferden ikişer üçer adet kurşumuzu alıp kimin darp edip külli taaddi eyledi. Yoklama namıyla akçe alınmaya deyü emr-i şerif varid olmayla mucibince şer'i şerifden bize hüccet-i şer'iyeye dahi verilmişken Ömer Beşe Beşe'nin aldığı akçeyi talep ederiz" demişlerdir. Ömer Beşe Zabit Nasuh Çavuş tarafından devre çıkıp defter mucibince yeniçeri ve kul oğlundan yoklama namıyla para topladığını itiraf edince topladığı parayı emir ve hüccet gereğince geri vermesine ve bundan sonra zabitler tarafından devre çıkmayıp yoklama namıyla akçelerin alınmamasına tembih edilmiştir. Bu kayda ek olarak yine 1065 Cemaziyelahiyesi evahirine ait başka bir kayıta da Ömer Beşe'nin kanunsuz olarak topladığı akçelerin davacılar geri verilip, zimmetinin ibra edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁴

B) Yönetilenlerin yönetici (askeri) sınıfa dahil olma çabaları

16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde başlayan önemli değişikliklerin Osmanlı Devleti'nin politik yapısı ve sosyal şartlarını etkilediği, bu değişikliklerin zamanın ileri gelen bürokratlarını devletin içine düştüğü vaziyeti değerlendirmeye ve bir kısım teklifler sunmaya sevk ettiği bilinmektedir. Bu kişilerin tespitlerinden biri de Sultanın vergi veren Müslüman reayasının o zamana kadar sultanın otoritesinin sağlanması maksadıyla sadece kul

⁷³ T.Ş.S., 1835, 57/6.

⁷⁴ T.Ş.S., 1834, 50/6, 55/3.

statüsünde olanlar için ayrılmış askerî sınıfa girme gayretleridir. Bu bürokratlara göre reyanı kul yerine geçmesiyle birlikte sultanın otoritesi uygulanamaz hale gelip topraklar ekilmeden boş kalacak ve sonuç olarak vergi ödenmeyecektir.⁷⁵ Müslüman reyanın kul statüsüne geçerek onların sahip oldukları ayrıcalıklara sahip olma isteklerinin bir realite olduğunu sicil kayıtları da doğrulamaktadır. Özellikle ağır vergilerle birlikte kanun dışı vergi toplama hadiselerinin fazlaca sicillere yansıdığı dönemde bu sınıfa girerek vergiden muaf olmanın bir yolunun Yeniçeri Ocağına dahil olmak olduğu görülmektedir. Daha sonra belirtileceği üzere 16. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nde yeniçerilerin ticari faaliyetler içerisinde bulunmaları vergi vermeyen bu zümreye dahil olma çabalarını ayrıca katkıda bulunmuş olmalıdır. Aşağıda verilmiş misallerde vergi için gidilen reyanın yeniçeri olma yoluyla vergilerden kurtulma istekleri hakkında oldukça aydınlatıcı bilgiler vermektedirler.

1062 Recebi evailine ait kayda göre, Hatuniye Evkafından Samaruksa karyesi cabisi Mehmet Telli mahkemede karye sakinlerinden Ahmet b. Mahmut'u dava edip, Ahmet'in karye reayasından olup vakfa ait vergiyi talep ettiğinde vermek istemediğini durumun sual olunmasını istemiş, Ahmet cevabında "aslında raiyyet oğlu idim. Lakin akrabamızdan Kapıcı Mehmet, İstanbul'dan "seni yeniçeri eyledim" diye babam Mahmut'a hitaben mektup gönderip, babam dahi İstanbul'a giderken fevt oldu" dediği davacının talebiyle yazılmıştır.⁷⁶

1063 Ramazanı evasıtında Trabzon, Yoros Nahiyesi Kalide karyesinden Murad b. Mustafa mahkemede halen Trabzon'da Yeniçeri Zabiti olan Mustafa Çavuş huzurunda ikrar edip "bundan önce babam Mustafa züamadan Bostan Çavuşzade Mehmet Ağa'nın zeameti reayasından olup ve ben de Mustafa b. Mehmet Ağanın raiyeti oğlu olduğumdan babam Mustafa ve kendim ferman olunan tekalifleri karye ahalisine vaki olan salıyaneden talep ettiklerinde karye ahalileriyle birlikte verip reayadan iken bundan üç ay önce şu anda burada ol-

75 H. İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London 1985, s. 283-284. Osmanlı siyasetname literatürü hakkında bilgi için bakınız Aynı makale 1 nolu dipnot; Konu hakkında ayrıca bakınız. M. Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 1977; Y. Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitâb-ı Müstetâb-Kitâbu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn-Hırzü'l-Mülûk*, Ankara 1988.

76 T.Ş.S., 1833, 9/3

mayan Mehmet Beşe Kırkıncının yoldaşı olup, onunla İstanbul'a gidip, beni almış kuruşa yeniçeri edip, reyalıktan çıktım" dediği kaydolunmuştur.⁷⁷

1063 Şevvali evasıtında Of kazasında züemadan Piri Ağa b. Mehmet Çavuş, raiyeti oğlu Musa Beşe b. Ahmet önünde iddiayla "Muşa Beşe acemi oğlanı olmazdan dört sene önce rüsum-u raiyyetten zimmetinde kaldı sual olunsun" dediğinde Musa Beşe "geçen senelerde verdim bende hakkı kalmadı" demiş. Piri Ağa'nın durumu kabul etmemesi üzerine Musa Çelebi'den delil talep olunmuş, Ali Çelebi b. İbrahim Çavuş ve Kurt Beşe b. Süleyman mecliste Musa Beşe'nin davasına mutabık şahadet etmeleri üzerine Musa Beşe'nin beratina hükm olunup, Piri Ağa muarızadan men olunmuştur.⁷⁸

Bir başka kayıttta Züamadan İbrahim Bey, mahkemede Tonya sakinlerinden vergi vermeyen bir grubu dava edip "bunları reayam oğullarıdır ancak 3-4 senedir mahsullerini vermezler" dediğinde davalılar cevaplarında "doğrudur ancak biz Yeniçeri olduk" demişlerdir.⁷⁹

C) Askerî sınıfın Trabzon Eyaletindeki ticarî faaliyetleri

17. yüzyılda, Osmanlı şehirlerinde ve kasabalarında hakim grup olarak ortaya çıkan kapıkulları daha sonra bu hakimiyetlerini tarım arazileri ve eyalet ticareti üzerine de yaymışlardır. Bunlar, sadece sosyal ve ekonomik hayat üzerindeki önde gelen pozisyonları ile yetinmeyip daha sonra bu hakimiyetlerini şehrin politik hayatını kapsayacak şekilde genişletmişler, merkezi hükümet otoritesindeki zayıflamayla birlikte mahalli otoriteyi temsil eder hale gelmişlerdir.⁸⁰ İncelenen dönemde Trabzon eyaletinde de askerî tabakaya mensup insanların ticari faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Bu tabakaya mensup insanlar toplum hayatının bir sonucu olarak ortaya çıkan bir çok faaliyetin meselâ alım, satım, borç verip alma, vekalet gibi hususlarda yer aldıkları sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu faaliyetlerin eyalet karyelerinde sakin olup tarımla uğraşmaktan mezra tasarruf etmeye kadar uzandığı yeniçerilerin mezra anlaşmazlığı yüzünden mahkemelik olduklarına dair kayıtlardan anlaşılmak-

77 T.Ş.S., 1833, 45/6

78 T.Ş.S., 1833, 47/3

79 T.Ş.S., 1833, 85/6

80 H. İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", s. 291.

tadır.⁸¹ Yeniçerilerin ticaret ve benzeri faaliyetlerde bulunmaları yaygın bir adet olup, çok öncelerden beri bu faaliyetler taşradaki yeniçeriler açısından normal bir hadise olarak görülüp bu konuda hiç bir şekilde sicillere yansıyan bir yasaklama faaliyeti yoktu.⁸² İncelenen dönemde Trabzon Eyaleti'nde vazifede bulunan Yeniçeri zabitlerinden Ebubekir Çavuş, Mustafa Çavuş ve Nasuh Çavuşun yukarıda bahsedilen faaliyetlerde buldukları görülmektedir.

Bunlardan 1062 Cemaziyülevvelinde Trabzon'da Yeniçeri Zabıtlığına atanmış⁸³ 17. Ağa bölüğünden Ebubekir Çavuşun kayıtlara yansıyan bir kısım faaliyetleri aşağıda verilmiştir. Buna göre Yeniçeri Zabiti Ebubekir Çavuş toplum hayatının hemen her alanında Trabzon'da kendini gösteren bir şahsiyetti. Ebubekir Çavuş, 1062 Cemaziyelahiresi evahirinde, kendi sorumluluğu altındaki kimselerden birinin vefat etmesi üzerine muhalefatının tevzi ve taksiminde zabıt olması sebebiyle bulunurken,⁸⁴ 1062 Recebi evailinde bir hırsızın çaldıklarından 60 riyali kuruşu Sefer adlı acemi oturağına verdiğini söylediği mahkemede kendi adına bir vekil gönderdiği görülmektedir. Sefer mahkemedeki sorgusunda parayı almadığına yemin etmiş ve serbest bırakılmıştır.⁸⁵ Ebubekir Çavuş 1062 Recebi evasıtında Debbaghane tarafında kale burcundan düşerek ölen 17. ağa bölüğünden Mehmet Beşe'nin ölüm hadisesinin keşfini istemiş ve keşif yapılmıştır.⁸⁶ Bunlara ek olarak Ebubekir Çavuş'u mahkemede Tirebolu sakinlerinden ve Mataracıyandan vefat eden bir kimsenin alacağını dava eden vekili olarak görmekteyiz.⁸⁷

Yukarıda verilmiş olan ve genel olarak vazife alanı içerisinde sayılabilecek faaliyetlerinin yanı sıra Ebubekir Çavuş'un ekonomik durumunu ortaya koyan ve ticaretle olan ilgisine işaret eden bilgiler mevcuttur.

Çavuşun geniş bir mülk varlığına işaret eden ve mülk alma eğiliminde olduğunu gösteren bilgiler vardır nitekim 1062 Recebi evasıtında Of kazasından olup vefat eden Ali Beşe b. Sefer Subaşının oğulları kendilerine cedleri Musa

-
- 81 T.Ş.S., 1833, 5/2, 3, 4, 5, 6, 6/2, 3, 4, 7/3
82 Ö. Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 128-133.
83 T.Ş.S., 1833, 72/2, 3
84 T.Ş.S., 1833, 10/3.
85 T.Ş.S., 1833, 12/9
86 T.Ş.S., 1833, 16/3
87 T.Ş.S., 1834, 22/4

Paşadan irsen intikal eden Orta Hisardaki mülk menzilin dört tarafındaki boş araziye Yeniçeri Zabiti Ebubekir Çavuşa hibe etmişlerdir. Devamla aynı tarihte yukarıda Ebubekir Çavuşa hibede bulunan şahısların ona bu defada 420 adet ri-yali kuruşa yine Orta Hisarda mülk sattıkları görülmektedir.⁸⁸ Bundan kısa bir müddet sonra 1062 Şabanı Evasıtında Çavuş bu defa da Tekfur Çayırı mahallesinde 100 Riyali kuruşa bir mülk satın almış,⁸⁹ 1064 Rebiyülevveli evasıtında ise aynı mahallede 105 kuruşa mülk satmıştır.⁹⁰ Azat ettiği üç kölesi olması Çavuşun ekonomik durumunun iyiliğine işaret etmektedir.⁹¹ Çavuş toprak sahibi olmayı Trabzon civarına taşımış görünmektedir. Nitekim 1064 Cemaziyelahiri evasıtında Akçaabat, Cavana karyesinde Abdurrahman adlı bir kimseye mülk satıldıktan sonra karye ahalisi Abdurrahmanı karyeye kabul etmemiş bunun üzerine mülk sipahi marifetiyle Ebubekir Çavuşa satılmıştır.⁹²

1062 Zilkadesi 14'ünde Tavaşi Mahmut Ağa Evkafının Mütevellisi Müderris Mevlana Sefer Efendi, vakfın Aşağı Hisarda ki hamamının müstacirinin hamamın icaresini vakfa vermede engel çıkarmaktan başka noksan verdiğinden ref olunup, Yeniçeri Zabiti Ebubekir Çavuş'un hamamı senede 90 kuruşa icare ile kabul edip, bir senelik icaresini peşin olarak verdiğini, hamamın kazganı ve külhanından gayri tamir ve meremmatını kendisinin yapacağına taahhüt ettiğini bildirmiş ve buna mahkeme izin vermiştir.⁹³

Ebubekir Çavuş yukarıdaki hamama ek olarak 1063 Şabanı evahirinde Fatih Sultan Mehmet Han vakfından Trabzon Orta Hisardaki Kule Hamamını hamamı uhdelerinde bulunduran ancak gerekli bakımını yapmayan Elhac Mehmet Ağa ve Elhac Yusuf'tan senelik bin akçe fazla icare vermek üzere alıp gerekli tamiraty yapacağına söz vermiştir. Vakıf mütevellisi Mustafa Çelebi de bunu kabul etmiş Çavuşa kimsenin engel çıkarmaması için tembih olunmuş-tur.⁹⁴ Ebubekir Çavuş hamamı aldıktan sonra söz verdiği tamir işlerini yaptırmış ve harcamasını geri alabilmek için mahkemeden keşif talebinde bulunmuş-tur. Yapılan keşifte hamamın külhanı, camekanı ve sair yerlerinin yeniden

88 T.Ş.S., 1833, 10/7,8.

89 T.Ş.S., 1833, 14/2.

90 T.Ş.S., 1834, 10/10.

91 T.Ş.S., 1833, 94/4; 1834, 22/9, 10.

92 T.Ş.S., 1834, 18/5.

93 T.Ş.S., 1833, 18/1.

94 T.Ş.S., 1833, 47/1.

tamir olduğu görülerek hamama talip olduğu zaman harcanan iki yüz kuruşu çavuşa vermek suretiyle hamamı alabileceği şartıyla vesika yazılmıştır.⁹⁵

Yukarıda verilen birçok kayıta ismi geçip toplum hayatına ait birçok alanda kendi vazifesine ek olarak faaliyetlerde bulunan Ebubekir Çavuşa ek olarak diğer yeniçeri zabıtlarının da mülk alma vekalet gibi işlemlerde adları geçmektedir. Bunlardan yine Trabzon'da Yeniçeri Zabiti olan Mustafa Çavuş'un ev satışında vekil olduğu, Ziyarus karyesinde 86 kuruşa mülk satın aldığı ve yine fethinden itibaren Trabzon'un yöneticileri açısından oldukça cazip olan Orta Hisar Mahallesinde 450 riyali kuruşa mülk satın aldığı anlaşılmaktadır.⁹⁶

D) Yönetilenlerin vakıflardan vazife temin etme yoluna gitmeleriyle vakıfların mali güçlük içine düşmeleri

Bu konuda özellikle Hatuniye Evkafının zor durumda olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Nitekim 1060 Cemaziyülevveli evailine ait bir kayıta Trabzon'da Hatuniye Camii medresesi, dersaneleri, sakil ve aşhanesi, fırını, mektebi, hamamı, su yolları ve diğer yerlerinin harabe hale geldiği ve tamire muhtaç olduğu görülerek vali Mehmet Paşa ve Müslümanlar ile tetkik edilip, harabe hali görülüp, vakıf mütevellisi İbrahim'den tamiri istenilmiş, Mütevellisi vakıf zimmetinde tamir için para olmadığını söylemiş bunun üzerine İbalar cibayetinden 200 guruş, Mesarina cibayetinden 40 kuruş, Hoç cibayetinden 50 guruş, Bolatane cibayetinden 50 guruş, Cema cibayetinden 350 guruş alınarak harabe yerlerinin tamiri mütevelliyeye tembih olunmuştur.⁹⁷

Hatuniye Mütevellisi İbrahim mahkemede vakfın gelirlerinde darlık olduğundan bahisle bazı kimselerin vakıftan vazife verdirmek suretiyle vakıf gelirlerinin iyice azaldığını bu konuda emr-i şerif bulunduğunu belirterek tedbir alınmasını istemiştir. 1063 Saferi 4.gününe ait bir beratta Evkaf-ı Selatin Nazırı olan Behram Ağanın arzına göre Nefs-i Trabzon'da Hatuniye Mektebindeki muallimin ölmesi üzerine yerine geçen muallimin ehil olmadığı bunun üzerine bir başkasının 5 akçe yevmiye ile muallim tayin olunduğu bildirilmektedir.⁹⁸

95 T.Ş.S., 1833, 47/2.

96 T.Ş.S., 1833, 20/5, 21/1, 41/5.

97 T.Ş.S., 1831, 55/2

98 T.Ş.S., 1831, 49/4; 1833, 79/2.

E) Sarıca ve Sekbanlarla İlgili Meseleler

16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında Orta Avrupa'da yaptığı savaşlarda yeni askeri teknolojilerle karşılaşan Osmanlı Devleti, bu durumun üstesinden gelebilmek gayesiyle özellikle Anadolu kökenli paralı askerlerden sarıca veya sekban adı verilen bölükler oluşturmaya başlamıştır. Genellikle başıbozuk leventlerden ve topraksız genç köylülerden oluşan bu bölükler askeri servis ve eşkıyalık açısından oldukça zengin bir kaynak oluşturmuştur. Köylülerin topraklarını bırakarak bu bölüklere katılma istekleri veya silahlı eşkıyaların kır bölgelerini, kasabaları ve köyleri talan ve yağmaları Anadolu tarihinin önemli hadiselerindendir. Eyaletlerde güvenlik ve düzenden sorumlu tımarlı sipahiler bunlara karşı yetersiz kalmıştır. Bu şekilde levend ve sekban bölükleri Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecindeki en önemli faktör haline gelmişlerdir.

Osmanlı Devleti yöneticilerinin belli zamanlarda sarıca ve sekbanları Yeniçeriler vasıtasıyla bastırmaya çalışması, sekbanların yeniçerilerin sahip oldukları ayrıcalıklara sahip olamamaları, yeniçeri-sekban mücadelesini ortaya çıkarmıştır. 1622 yılında Sultan II. Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesinden sonra sekbanlarla birlikte Anadolu'da hareket başlatan Abaza Mehmet Paşa, özellikle 1623-28 yılları arasında Anadolu'nun büyük kesimini kontrolü altında tutmuş aynı zamanda bir yeniçeri avı başlatarak bulunan yeniçeriler öldürülmüştü. Abaza Mehmet'le başlayan bu dönem 1658'de Köprülü Mehmet tarafından Abaza Hasan Paşanın isyanı bastırılana kadar devam etmiştir. Sekbanlar bölükleri varlıklarını 17.yüzyılın tamamında devam ettirmelerine rağmen bunlar kısa süreli mevcudiyete sahip olmuşlar, barış zamanı maaş alamamaları onları yağmaya sevk etmiş, bunların başındaki bölük başları sonraki zamanların ayanları gibi mahalli bir statüye sahip olamamış, ancak hareketleri ve ilgi alanları çoğu zaman halka karşı bir vaziyet içerisinde olmuştur. Merkezi hükümetin sekbanlara karşı yetersizliğini gören halk mahalli liderlerine dönerek bunların yardımını talep etmiş bu gelişme de eyaletlerdeki ayanların ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır.⁹⁹

İncelediğimiz dönemde özellikle 1065 Saferi evasıtında kendisine Trabzon eyaleti tevcih edilen Yusuf Paşa'nın¹⁰⁰ maiyetindeki sarıca ve sekban-

⁹⁹ H. İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", s. 292-299.

¹⁰⁰ T.Ş.S., 1834, 67/6.

ların Trabzon ve çevresinde çeşitli kanunsuzluk ve eşkıyalık hareketlerine karışıklıkları sicil kayıtlarına yansımıştır. Bu hareketlerin Trabzon ve çevresinde büyük huzursuzluğa sebep olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda verilen sicil kayıtları konuya açıklık getirmektedir.

1065 Cemaziyülevveli evasında Trabzon'da sakin olan ulema, suleha, erbab-ı tımar, züama, yeniçeri, sair reaya ve beraya cümleten mahkemede kelim edip "Trabzon valisi Yusuf Paşa vilayetimize bir miktar sarıca ve sekban ile geldiğinde etraf ve eknaftan ve karye ve nevahiden zikrolunan sarıcalar kız ve oğlana taarruz edip İzaksa karyesinde İbrail adlı rahibi öldürüp ve yeniçeriye taarruz edip gemi bağlayıp ve kimine saman yükletip kimine darp ve şetum edip elhasil vilayetimizde sarıca ve sekbanlar ile rahatlık mümkün değildir. Bu ana dek beylerbeyi olanlar ne minval üzere hareket etmişlerse onlar dahi sarıca ve sekbanlarını dağıtıp üslub-ı sabık üzere şer'e ve kanuna lazım gelen emrolun-sun" diyerek Yusuf Paşaya ayan-ı vilâyetten mutemet kimseler göndererek vaziyetlerini bildirmişlerdir. Paşa ağalarından Mahmut Ağayı vekil edip mahkemeye göndermiş, Mahmut Ağa Yusuf Paşanın "aslında sarıca ve sekbanlarını dağıtmam lazımdır burada bana yaramazlar ancak bu diyar serhat olup Rus eşkiyası gelmek ihtimali vardır ol mahalde bana lazımdır. Vilayete düşman saldırdığında o yerlerin muhafazası mühim olan mahallerini korumak gerekmektedir" dediğini iletmiş, Ulema, suleha ve diğerleri şer'e ve kanuna karşı gelenlerin muhafaza edilmeyip mahkemeye verilmelerini eğer vilayete düşman saldırırsa her birimiz yardıma koşarız diyerek cevap vermişler ve yazılmıştır.¹⁰¹

1065 Cemaziyülevveli evasında Trabzon, Maçka kazasında İzaksa karyesinden Yani veled-i İbrail mahkemede Trabzon Beylerbeyi Yusuf Paşanın konakçısı olan Ramazan Ağa'yı dava edip, "Ramazan Ağa zahire tahsili için karyemize geldiğinde babam rahip İbrail'i topuz ile darp edip o günün akşamında helak oldu. Sual olunsun" demiştir. Sual ve inkarından sonra Murat b. Mustafa, Abdurrahman b. Ali ve Mustafa b. Veli mahkemede davacının sözlerini tasdik etmişlerdir.¹⁰²

1065 Cemaziyülevveli evasında Trabzon sakinlerinden Veli Çelebi b. Bostan Çavuş ve Mustafa Çelebi b. Mehmet Trabzon mahkemesine gelip "Trab-

101 T.Ş.S., 1834, 47/6.

102 T.Ş.S., 1834, 57/1, 47/3.

zon Beylerbeyi Yusuf Paşanın sarıcalarından dört nefer ikindi vaktinde Kavak Meydanı yakınlarında Müslümanlar içinde bir hatun kendi halinde giderken cebren tutup hatuna münavebe ile tecavüz edip sonra yaptıklarını haber verdiler" diyerek beyan etmişler ve yazılmıştır.¹⁰³

1065 Cemaziyülevveli evasında Trabzon'da sakin olan yeniçeriler umumen mahkemede Trabzon beylerbeyi Yusuf Paşanın sarıcalarının Yunus Beşe'yi 8 gündür hapsedtiklerini bildirmişler, sonra Yunus Beşe'yi boğazında tahminen iki batman zincirle mahkemeye ihzar edilip durum Yunus Beşe'den sorulduğunda "ben kendi evimde iken Paşa hazretlerinin sarıcaları evimi basıp boğazıma zincir vurup 8 gün hapsedtiler 20. Bölükte yeniçeri zümresindenim deyince Yeniçeri Zabiti Nasuh Çavuş kanunları üzere sual edip yeniçeri olduğu anlaşıldıktan sonra yeniçerilerin talepleriyle yazılmıştır.¹⁰⁴

1065 Cemaziyülevveli evasında Maçka Kazası Homoriye karyesinden Keşiş zimmi mahkemede Trabzon Beylerbeyi Yusuf Paşa Trabzon'a gelirken katibi olan efendinin karyelerine adam gönderip kendisinden ve oğlundan saman aldıklarını sonra kendisini sırtlayıp, oğlunu hapsedip üç gece alıkoyduklarını sual olunmasını istemiş, mahkemeye ihzar olunup sual olundukta katip beni üç 3 gün 3 gece alıkoydu dediği kaydolunmuştur.¹⁰⁵

Yusuf Paşa ve adamlarının hareketleri halkla vali ve adamlarını karşı karşıya getirmiş hatta ölümle sonuçlanan hadiseler meydana gelmiştir. Nitekim 1065 Cemaziyelahiresi evasında Trabzon Kadısına gönderilen hükümde Trabzon Beylerbeyi Yusuf Paşanın adam gönderip Trabzon Eyâleti halkından bazı eşkıyanın üzerine hücum edip, bir kaç nefer adamını katl edüp fesât ve şenâ'at ettiklerini ilâm ettiği bu hususun arz edildiği gibi olup olmadığının İstanbul'a arz eylemek için ferman sadır olduğu bildirilerek gönderilen Murtaza Ağa vardığında fermân gereğince bu hususun araştırılıp, Mîr-i mîrânın üzerine hücum edip yakalayıp katlettikleri vâki olup olmadığı halkın hangi tarafta olduğu eğer fesat ve şenâat tarafında ise kanuna göre yazıp mübâşir ile İstanbul'a arz etmesi istenmiştir.¹⁰⁶ Ancak hükümden anlaşıldığı üzere Yusuf Paşa durumu İstanbul'a doğru olarak yansıtmamıştır. Burada önemli olan

103 T.Ş.S., 1834, 57/2.

104 T.Ş.S., 1834, 57/3.

105 T.Ş.S., 1834, 57/4.

106 T.Ş.S., 1835, 59/2.

husus merkezin bu meseleyi doğrudan kadı'ya yazarak kadı yoluyla ehl-i örfün denetlenmesi yoluna gitmesidir. Bu, izah edildiği üzere kadı ve salahiyetleri ile ilgili olarak söylenen bir çok fikre açıklık getirmektedir.

... (faint text) ...

... (faint text) ...

... (faint text) ...

... (faint text) ...